

Gerra aurreko euskal kazetaritza eta hizkuntz-ereduak

JAVIER DÍAZ NOCI

(EHU-Leioa)

Abstract

At the moment of creating models of standard language, there is no doubt about the importance of the mass-media. Also in the case of Basque language. When, in the first middle of the 19th Century, because of the politic polarization, the journalism in Basque language appears (in 1834 the liberal men of San Sebastian published the firsts journalistic texts written in this language, in order to stand up to the influence that their enemies, the carlists, had in the popular classes of the Basque Country; and, in 1848, Joseph Augustin Chaho published the first journal entirely written in Basque language), also appears the worry about the need of using a linguistic model that most of Basque readers could understand. The solutions proposed in the Peninsular and Continental Basque Country are quite different although in both cases there is a principal dialect. In the Continental Basque Country there is a transition from classical labourdin to a new koiné, the so called literary navarre-labourdin, while the other dialect, the souletin, rests forgotten. In the Peninsular Basque Country the principal dialect is the Guipuscoan one (mostly the central variety), with Navarre journalists too tending to get their own dialect nearer to Guipuscoan one, and, on the other side, in Biscaya too models arise, one based on Añibarro's tradition (that Azkue proposed on their journal Euskalzale), and the one that Sabino Arana and his followers proposed. In this articule, we try to explain not only the linguistic models that appeared around the journalism in Basque language, but also the characteristics of both readers and journalists, and lecture costumes.

0. Euskarazko kazetaritza ereduak

Ukaezina da —oso gutxi aztertua izan arren— prentsak hizkuntza idatziaren ereduak (Villasante 1988-k “estilo standarra” deritzona) sortzeko garapenean izan duen garrantzia, eta ez bakarrik euskararen kasuan. Mendebaldeko beste hizkuntza gehienak euskal prentsa hasi zenerako finkatuak ziren, eta prentsak ezezik, beste baldintza askok ere eredu idatziak finkatzeko bilakaeran garrantzia izan zuten. Euskaran ere, prentsa ez da “estilo standard” bat sortzeko izan den bide bakarra. Hor dago, esate baterako, literatura —hizkuntza idatziaren beste espresabide bat, hain zuzen ere. Ikertuko dugun garaian, hau da, mende honetako 20. eta 30.eko hamarkadetan (gogoratu behar dugu Euskaltzaindia, bere helburuen artean euskararen batasuna zuena, 1919.ean sortu zela, hain zuzen ere), euskara kultur-hizkuntzatzat hartzeko bideei

buruz gartsuki eztabaidatzen zen, eta eztabaida haien artean batasunari buruzkoa ez zen makalena. Besteak beste, Villasantek aipaturako “Mendebaldeko estilo standard” hori oso garrantzitsua iruditzen zaigu. Gure iritziz, horixe da komunikabideen zeregin bat, estilo idatziaren, estilo “standard” bat sortzea edo sortzen laguntzea. Horixe da erakutsi nahi duguna. Gainera, kontutan hartu behar da aztertzen dugun garaian, ea euskara kultur hizkuntza zenentz eztabaidan zegoela. Gogora dezagun Unamunoren iritzien itzala auzi honetan, eta gure egunetara arte izan dituen erantzunak. Bilbotar filosofoarentzat

el vascuence se extingue sin que haya fuerza humana que pueda impedir su extinción (...) En el milenario eusquera [sic] no cabe el pensamiento moderno. (...) El vascuence nos viene ya estrecho (...) Hay una ley de economía, y es que nos cuesta menos esfuerzo aprender el castellano que transformar el vascuence, que es un instrumento sobrado complicado y muy lejos de la sencillez y sobriedad de medios de los idiomas analíticos (Unamuno 1901: 327-343).

Baina Unamuno oker zegoen, horren froga garbia XX. mendeko 20. eta 30.eko hamarkadetan hizkuntzak lortutako garapena. Luis Núñez Ladevézek (1979: 89-90) honako ezaugarri hauek ematen ditu komunikabideetako hizkuntzaz:

El lenguaje se hace uniforme en función de un público determinado, y no, por tanto, para todo o cualquier tipo de público; dado un público seleccionado por la adaptación a un lenguaje, el lenguaje es homogéneo.

Hizkuntza homogeen baten erabilpenaren froga ematen saiatuko gara, eta nola hori euskara “standard” edo “batu” baten sorrerari lotuta dagoen, hurrengo orrialdeetan. Esan bezala, gure ikerketa honen ardatza 1919.etik 1939.era arteko garaia izango da. 1919. dugu hasiera-puntua urte hartan Munduko I. Gerra bukatutakoan masakomunikabideen laugarren belaunaldia hasten delako, alde batetik, eta Euskal Herrian euskarak instituzionaltze bilakaera bat egiten duelako, 1918an Oñatin ospatutako Eusko Ikaskuntzen Kongresua dela eta (hortik sortuko da 1919an Euskaltzaindia). Hala ere, aurreko hamarkadetako kazetaritza-ekoizpenari buruz (eta hizkuntza idatziaren ereduetan izandako eraginari buruz batipat) zerbait arituko gara. Hasieran Ipar Euskal Herriko joera piska bat aztertuko dugu, eta gero Hegoaldera igaroko gara, bi euskalki nagusien joerak eta horien inguruan proposatutako ereduak aztertzeko: bizkaierazkoa, batez ere eredu aranista, eta gipuzkera, *Argiaren* eredu ardatza izanik. Azkenik, nafarren joeraz ere zertxobait esango dugu.

Bestalde, euskararen erabileraren inguruko beste alderdi zenbaitetaz ere zertxobait esaten saiatuko gara: esate baterako, ikertuko ditugu idazle eta irakurlearen ezaugarriak. Irakurle kopurua zein zen ere igertzen saiatuko gara eta, azkenik, irakurtze-usadioak eta aldizkariaren maiztasunarekiko harremanak.

1. Lehenengo pausuak. Kazetaritza euskararen ereduak Ipar Euskal Herrian

Joseph-Augustin Chahok euskara hutsezko lehen aldizkaria kaleratu zuen 1848.ean, *Uscal Herrico Gasetta*. Bertan agertzen dira aldizkari batean aurkitzen ditugun euskarari buruzko eta euskararen batasun ezari buruzko lehenengo kezkek. Cha-

horen kezka horiek badute zerikusirik mende batzuk lehenago Leizarragak eta Axularrek azaldu zituztenekin. Hona hemen zer zioen Chahok bere euskarazko kazeta hartan:

Gaseta hounen hastiarequi, ezta tchipi içan goure embrassia, eia çouin herri edo probincitaco *Uscaraz*, *Escaraz*, *Eusqueraz* edo *Hescuaraz* haïtu eguin behargunian izquiribatceco. hasteco, cer icen emanen dugu egun finitcen-den hilabete-ari: *Arramaïatça*, *Ekhaiña*, *Errearoa*? Hobe liçate guisa-batez gouretaco, hobequi counprenituric içateco, Uscara-bat-baïcic ezpaliz; eta horren-gagnen, erran ahal dioquegu, goure aberatstarçunian praübe guirela. Cer eguin? Ahal beçala imprimatu, batian Ciberoutarra, bestian Bache-Nabartarra, Laphourtarra edo Guipuzcoarra, iracourçaliac Uscara subertiac oro balaquitça beçala, eztaquitçanac ikhasbitça (*Uscal Herrico Gaseta*, 1848.eko ekainak 30, 1. zenbakia, 1).

Eta horixe egin zuen Chahok. Baina, nola ia erredaktore edo idazle bakarra zen, bere kazetan gehien erabili zen euskalkia zuberera izan zen. Ortografiaz ere zer esan dezakegu? Frantsesarena da, eta hala izango da Ipar Euskal Herriko kazetaritzaren lehen urratsetan erabilia. Hegoan ere, XIX. mendeko lehen almanaketan, erdararen ortografia eta idazkera erabili zen, Azkue etorri arte.

Literaturan bezala, erraz konpreni dezakegu, bestalde, lapurteraren nagusitasuna: aldizkari gehienak Baionan kaleratu ziren, zehazki zortzi aldizkari eta hamabi almanaka. Beste bi aldizkari argitaratu ziren Lapurdiko kostaldeko bi herritan, Ustari-tzen, non seminario bat zegoen (Lafitteren *Aintzina*) eta Angelun, non Hego euskaldun erbestaratuek 1939.ean *Euzko Enda* izeneko aldizkaria argitaratu zuten. Donibane Lohitzunen ere almanaka bat argitaratu zen. Ikusten dugunez, Behenafarroan eta Zuberoan ez zen inongo aldizkari edo almanakarik argitaratu. Behenafarroa eta Zuberoako aldizkari eta almanakak Parisen, Orthezen eta Paben argitaratu ziren.

Aurreko mendeetan, kostaldean lapurtera klasikoa eratu zen, Iparreko beste euskalkien artean nagusitasuna lortu zuena. Hau da, XX. mendean ere nagusitasuna lapurterari dagokio, eta Ipar Euskal Herriko euskaldunek hizkuntza idatzi amankomun bat sortzen dute: nafarrera-lapurtera literarioa, Lafittek (1944) kodifikatu egin duena. Zuberera zokoratuta gelditu zen. Kazetagintzan ere, Chahoren kazeta izan ezik, ez dugu zubereraz idatzitako aldizkaririk. Zuberera hutsezko ekoizpen periodistikoa almanaka batzutura mugatzen da, eta bere iraunkortasuna euskarazko prentsan *Eskualdunan* agertzen diren zenbait zatitan datza. Aurreko mendeetan, Hegoan XVIII. mendetik gipuzkera eredu literario gisa nagusitzen den bitartean, Iparrean lapurterak lortzen du maila hori. Muga administratiboa “handicap” handia suertatu zen XIX. eta XX. mendean Hego eta Iparreko euskaldunek (eta beren euskalkiek) erlazio ona manten zezaten. Gutxieneko batasun bat lortzeko orduan, iskanbila gaindiezinak sortu ziren, eta hortik Hegoan *Euskal-esnalea* eta Iparrean *Eskualza-leen-Biltzarra* sortu ziren. Beraz, egoera oso desberdina zen mugaren bi aldeetan. Hegoan, administratiboki Espainian kokatuta, XVIII. mendetik egoera ekonomikoa gero eta hobegoa, modernoagoa zen, eta gipuzkeraren, eta neurri txikiago batean, bizkaieraren erabilpena areagotuz joan zen. Iparrean aldiz, biztanlego gutxiko lurraldea, batere independentzia administratiborik gabe —Frantziako Iraultzaren ondorioz,

Euskal Herriak bere erakunde guztiak galdu zituen, eta Behe-Pirinioetako Departamentuan sartua izan zen—, antzinako bere nagusitasuna galdu zuen.

Guzti horrek, zer esanik ez, bere eragina izan zuen euskal kazetagintzan. *Eskualdunak* izan ezik, beste euskara hutsezko aldizkariak bizitza laburra eta hedapen oso mugatua izan zuten. Kazetagintza mota bat —ikerlari batzuek ezta kazetagintza ere kontsideratzen ez dutena— garatu zen Iparrean: almanakak. Iparreko euskalkiez egindako ekoizpenetik erdia, gutxigorabehera, almanakak dira, eta beste erdia aldizkariak. Haien artean, gehienak (21) lapurteraz idatziak ziren. Bizkaierazko eta gipuzkerazko ekoizpena askoz ere handiagoa izan zen garai berdinean: 150 bat aldizkari eta almanaka. *Eskualdunak* ere, oso garrantzitsua eta euskaldunen artean eraginkorra izan arren, ez zuen Hegoaldeko kazegintzaren garapen teknikoa. Kopuruaren aldetik, Ipar Euskal Herriko kazetagintza-ekoizpena %17 baino ez da (%11 lapurteraz, %3 behenafarreraz eta %3 zubereraz). Gipuzkerazko ekoizpena %41koa izan zen, eta bizkaierazkoa %39koa. Goi-nafarreraz (*Zeruko Argiaren* kasuan, gero ikusiko dugunez, gipuzkeraren eragin handiarekin) %4. Gauzak erabát aldatzen dira almanak ekoizpena bereizten badugu: %69a Iparreko euskalkiez, nagusitasuna, noski, lapurterari dagokiolarik: %39. Arrazoia erraz da asmatzen: Iparrean genero honek Hegoan baino gehiago iraun zuen, gure artean kazetagintza forma modernuagoak erabili baitziren. Euskara hutsezko aldizkariak dagokienez, aldiz, portzentaia erabateko desberdinak dira: %41 gipuzkeraz idatzita zeuden, %30 bizkaieraz, eta %15 lapurteraz. Gainontzeko euskalkien portzentaia eskasa da: %6 zubereraz eta behenafarreraz eta %4 goinafarreraz.

Hau da, laburbildurik, Ipar Euskal Herriko kazetagintzan proposatutako irtenbidea, eredu idatziari dagokionez: nagusitasun historiakoa lapurtera-kostatarrean bait zetzan, eta ekoizpen editoriala Baiona inguruan ia bakarrik ematen baitzen, inguru hartako barietate edo banatasuna oinarritzat hartuz, hurbilen zegoen euskalkiarekin nolabaiteko batasuna egin, lapurtera behenafarrerazko hitzekin osatuz. Seber Altuberen ustez, irakurleagoaren hiztegian oinarrituta, garbizale izan gabe, eta ortografia piskanaka piskanaka moldatuz, erdarazkotik asko urrundu gabe, *Eskualdunak* arrakasta lortu zuen:

El resultado ha sido que la 'masa euskaldun' de Lapurdi, Zuberoa y Benaparroa se haya habituado a la lectura del euskera en proporciones incomparablemente mayores que en el resto de Euskalerría. Ha contribuido a ello muy especialmente el semanario 'Eskualduna', publicación que data de hace 46 años y es leída con fruición por la masa euskaldun de aquellas regiones (Altube 1934: 19).

Erabaki horren zergatia behenafar biztanlegoaren garrantzian datza: xuriek (politikari kontserbadoreei hala deitzen zitzairen, batik bat Eliza katolikoaren inguruan biltzen zirenei) lapurtar eta behenafartarren botoak eskuratu nahi zituzten, Baionatik egiten ziren aldizkari eta almanaketik; gorriek (liberalek eta errepublikazaleek), aldiz, berdinean egiten saiatzen ziren beste muturretik, zuberotar eta behenafartarren laguntza erakartzeko asmoz. Baina bere ekoizpen periodistikoa Euskal Herriatik kanpoko hirietatik egin behar izan zuten. Beraien aldizkaririk pisuzkoena Paben argitaraturiko *Le Réveil Basque* izan zen, 1884tik 1892ra Henri-Martial Berdoly gorrien

hautagaiaren itzalpean argitaratu zena. Astekari honen sortzeak xurien erantzuna ekarri zuen, Baionan (Iparreko euskaldunen lurraldeko beste muturrean, alegia) urtebete geroago *Eskualduna* kaleratzen hasi zirelarik. Baionan gorri edo errepublikazaleak beste euskarazko aldizkari bat, *Argitzalea*, kaleratu bazuten ere, inguru hartako nagusitasun elektoralak hautagai xuriek lortu zuten, batez ere Louis Etcheverryk eta Jean Ybarnegarayk, biak *Eskualdunari* oso lotuak.

Mugimendu horien islada hizkuntz eredua dugu, nafar-lapurtera literarioa, bereziki *Eskualdunaren* orrialdeetan gauzatu zena. Zuberera, aldiz, baztertu samartuta geratu zen. Eta Hegoaldeko euskalkietan bat hautatzekotan, gipuzkera:

Ausarta banindadi, kitzikaño bat nezoke egin bakarrik. Gogorra da, dorpea, askotan truskila, bizkaitarren euskara. Garbiago zauku, leunago ere mendiez huna ndian derabilaguna, nahiz den gutien bat aberatsago hangoa. Ahopaldia bertzalde luzeago, eta itzulika geiagorekin, bizkaitarrek. Irakurtzen dugularik, ezin adituarekin askotan buruan min emaiten dauku (...) (*Eskualduna*, 1921.eko abuztuak 12).

Hala zioen Jean Etchepare medikuak, Argentinan jaioa bazen ere (1877an), nafarra. *Eskualdunan*, *Gure Herrian* eta almanaketan trebatua, Etchepare sortu berria zen Euskaltzaindiaren urgazlea genuen. Eredu idatzi batu bat proposatzen hasia zen. Nolanahiko batasunaren alde, besteak beste, Azkue, Belaustegigoitia, Sebero Altube, Bitor Garitaonandia, hauek gipuzkera edo "gipuzkera osotua" oinarritzat hartzearen alde; horren kontra, sabindiarrak, Ebaristo Bustintza buru zelarik; Arturo Campion eta Pierre Broussain, gipuzkera eta lapurtera oinarritzat hartzearen alde, 1920an Euskaltzaindiaren aginduz egindako txosten edo informean. Inolako batasunik komenigarritasunari buruzko eritzi zuhurrekoak, Urkixo eta Menéndez Pidal (cf. Menéndez Pidal 1962: 11-59).

Ipar Euskal Herriko prentsak, eta *Eskualdunak* bereziki, hizkuntz funtzionaltasuna bilatu eta lortu egin zuen, hau da, herriaren hizkuntza, ahozko hizkuntza oinarritzat hartuz, kodifikazio idatziaren bidez, herriak, ahalik eta pertsona gehienek, alegia, konpreni zezaketen kazetagitza eredu bat osatu zuten. Haien alde, esan beharrik ez dago, Euskal Herriko tradizio literario zaharrena zuten. Iparrean euskaldun osoek, euskara hizkuntza bakarra edo ia bakarra zuen taldeak, bereganatu zuten *Eskualdunakoek*. Hegoan ez bezala (Bizkaian bereziki ez bezala), hizkuntzari buruzko ideologia edo teoria orokorrik gabe, Iparrekoek, aldiz, hizkuntzaren bidez, hizkuntza tresnatzat hartuz, beren ideologia edo pentsamoldea bideratu zuten. Hegoan, aldiz, bi jarrera izan ziren: euskara tresna ideologikotzat hartuz hizkuntzari buruzko teoria bat proposatu zutenena (aranistak), eta hizkuntza bere ideologia transmititzeko erabili zuen taldea, euskararen funtzionaltasuna jorratu zuena, alegia.

2. Euskararen kazetal ereduak Hego Euskal Herrian

Gure ustez, gipuzkerak edo behintzat gipuzkerazko aldizkariak arrakasta handiagoa lortu zuten bizkaierazkoek, batez ere euskara hutsezko aldizkari jeltkideek, baino. Faktore askorengatik, jakina, baina haien artean guk uste dugu hizkuntz ereduak eragin handia izan zuela. Gipuzkeraz agertu zen *Argia* (1921-1936), irakurleko oso

bat finkatu zuen aldizkaria. Beharbada, bere jarrera herriarengandik jasotako ahozko hizkuntzatik abiatuta, eredu batu bat proposatu ziolako herriari, irakurleek ezagutu edo errekonozitzen zuten hizkuntza idatzia. Bizkaitarren jarrera ez zen hain bateratzaile izan. Jelkideek alderantzizkoa proposatu zuten: bizkaieraren banatasun guztietatik zertxobait hartu, erdaratik hitzak kendu, hitz berriekin ordezkatu eta eredu berri hori herriari eman behar bezalako euskara izango balitz bezala; “euzkerea” edo “euzkera berria” deitu ziotenak, Arana Goirik Markinako taldean eta batez ere Astarloaren obretan oinarritutako teoriak buru belarri onartuz, eta Ebaristo Bustintza buru zelarik. Hauek, gipuzkoar gehienak ez bezala, Euskaltzainditik kanpo geratu ziren. Bazeuden ordea beste bizkaitar batzu, bestelako tradizio literario bat onartu zutenak (oro har, Añibarrorena izango litzatekeena) herriarengandik hurbilago zegoen beste eredu idatzi bat proposatu nahian zebiltzanak. Bizkaitarren eta gipuzkoarren jarrerak azter ditzagun, beraz, eta jarrera haien erroak zeintzuk ziren argitzen ere saiatuko gara.

2. a) Bizkaieraren erabilera

Gero ikusiko dugun bezala, gipuzkeraren kasuan ez bezala, euskal kazetaritza hasi zenean ez zegoen eredu finkorik. Gipuzkeraren kasuan eredu Beterriko euskara zen, baina, Itziar Lakak dioenez, “bizkaierari zegokionez bereziki, literatur hizkuntz eredu eza litzateke”. Horren ondorioz, “1870-1880 urteetan abiatzen hasi zen susperraldian ez zegoen jadanik jarrai zitekeen eredu idatzi finkaturik: Mogel eta Añibarro zaharturik agertzen ziren, beren bideak ez bait zuten segidarik ezagutu mendean zehar” (Laka 1987: 412). Hala ere, hurrengo urteetan, Sabino Arana eta Azkueren eskutik, haixek izan ziren bizkaierazko idazleentzako ereduak, hain zuzen ere.

Dakigunez, Arana eta Azkue garaikideak ziren (baita Unamuno ere), eta, eredurik ezaz ondo jabeturik, bakoitzak proposatutako irtenbidea oso desberdina zen. Denboraren poderioz, Azkue Euskaltzaindiaren sortzaile eta presidente bihurtu zen, eta Aranaren jarraitzaileak, aldiz, Akademiatik at geratu ziren, eskola sabindiarraren buru *Kirikiño* bihurtu zelarik. Hasieran Arana eta Azkueren arteko harremanak onak baziren, Bizkaiko Diputazioak Euskal Katedra sortu eta lekeitiarrak eskuratu zuenean, iskanbilak hasi ziren. Hizkuntz-ereduan ere islada izango zuten gatazka haiek: “Aranak kasik sistematikoki baztertzen zituen Azkueren eskutik zetozen berrikuntzak, nahiz sarri askotan, hoién sustraietan zeutzan hipotesiekin bat etorri” (Laka 1987: 413). Egia esan, biak garbizale ziren, hau da, erdaratik hitzik gabeko euskara proposatzen zuten. Aranaren jarrera hitzak asmatzea zen bitartean, Azkuek euskalkietako hitz zahar eta izkutatuak berreskuratzea proposatzen zuten.

Aranak Katedra galtzeari izugarrizko garrantzia eman zion. Lakak dioenez, Katedra horretan arautze lana egin zitekeen, euskarak, eta batez ere bizkaierak, behar zuzena, are gehiago kontuan hartzen baldin badugu Aranak erabilitako euskalkia bizkaiera zela. Bere idaztaraua *Ortografia del euzkera bizkaino* zen. Aski ezaguna denez zer gertatu zen Katedra horrekin, ez gara hemen horretaz luzatuko. Sabino Aranari zer bide geratzen zitzaion? Itziar Lakak adierazten du:

Bide bi gelditzen zitzaizkion arautze lanetan eraginik izateko aukerarik galdu nahi ez bazuen: Katedran nolabait bere eritziak eta berrikuntzak irakatsi zite-

zela lortu zen bata, edo bestela, honelakorik erdietsi ezean, Katedrako irakaslearen 'boterea' ahultzen saiatu, bigarrena (1987: 417).

Aranak Azkueri eskeini omen zion klaseak ematea, eta apaizak soldata kobratzea. R.M. Azkuek ezetz esan zion. Beraz, bigarren bidea baino ez zitzaion gelditzen abandotarrari. Eta, *Lecciones de Ortografía del euzkera bizkaino* idatzi eta argitaratu ondoren, Arana hasi zen Azkueren prestigioa zapaltzen saiatzen. Bere aldetik, Azkuek *Euskal-Izkindea* idatzi zuen, "Bizkaia osoari eskeinia, eta Bizkaieraren hizkuntz-eredu izateko asmoa duena" (1987: 422). Bi eredu erabat ezberdinak proposatu zituzten. Aranarenak bizkaiera beste euskalkietatik urrundu nahi zuen, beraz, Astarloa, hau da, Markinako taldekide baten obran, oinarritu zuen bere eredu. Astarloak erdaraz egin zuen bere lana, baina euskarazko eredu Markinako beste taldekide batena zen: Juan Antonio Mogelena, alegia. Honek, Zuazok gogorarazten duenez, "hizkuntzaz bizkaitarra izan arren, maiz erakutsiko du gipuzkeraranzko isuria, horren frogarik gardenena euskalki honetan burututako lanak direlarik. Are gehiago: nahiz eta Mogel bizkaiera literarioaren sortzaileetarikotzat hartzen den, hori, neurri zabal baten bederen, bere gogoz kontra jazo zela baieztatuko genuke" (Zuazo 1987: 931). Arana gero eta urrunago zegoen Azkuek proposatutako eredutik, aditz formetan eta joskeran ere bai. 1896an argitaratu zuen eskola sabindiarraren eredu eta giltzarri bihurtutako zena, aipatutako *Lecciones de Ortografía del euzkera bizkaino*, non Lakak hiperbizkaiera deitzen duen eredu finkatzen duen. Hala ere, badago beste lan bat, inoiz argitaratu ez bazuen ere, izugarrizko garrantzia izan zuena: *Clasificación del verbo bizkaino*, gero Eleizaldek eta Arriandiagak kaleratu zutena. Orokorrean, nork-nori-nor sistemari dagokionez, *deu-* motako formak erabili zituen (*deutzut, deust*), eta *-it-* motakoak nork-nor sistemarako.

Sabino Aranaren lan filologikoak bere pentsamolde politikoaren menpeko izanik, lurralde bakoitzean eredu idatzi batu bat proposatuz:

Lo que procede, en mi opinión, es componer dentro de cada región euskariana que haya sido antes estado autónomo y se halle en la posibilidad de serlo algún día, un dialecto general, formado con los elementos menos alejados de las formas orgánicas, esparcidas aquí y allá (...). Y que ese dialecto así elaborado no sea patrimonio exclusivo de la literatura y la clase elevada de la sociedad, sino habla que, abatiendo y matando las formas usuales desechadas, llegase a generalizarse en el país (...). De esta suerte tendríamos un solo Euskera Guipuzkoano, un solo Euskera Nabarro, un solo Euskera Bizkaino, etc., viniendo a realizarse en la esfera lingüística la fórmula que en la política tiene tantos y tan decididos partidarios, la variedad en la unidad, que correspondería exactamente a la que hubiese de regir en este último orden (1896: 824).

Hots, Arana Goirik proposatzen zuen goitik beherako eredu bat, goi-mailako espzialistek osatutako eredu bat gero herriak onartu eta erabili beharko zuena, arrazoi politikoengatik. Hauxe zen 1933an Seber Altubek, bizkaitarra eta abertzalea, ematen zuen diagnostikoa:

No se han seguido esas normas prácticas [herriaren hiztegia erabili eta euskarazko ortografia erdarazkotik ez urrundu] en esta parte del País Vasco, especial-

mente en Bizkaya; aquí se iniciaron los trabajos encaminados al susodicho 'renacimiento euskera', persiguiendo como finalidad principal (con un optimismo sin límites), la total extirpación de los elementos alienígenas importados al euskera, incluso los más extendidos y arraigados desde tiempo inmemorial. Aquel plan, tan sugestivo al parecer, pero en realidad absurdo y anticientífico, tuvo y ha tenido aquí la virtud de arrastrar consigo a toda una generación de escritores euskéricos, y ello precisamente en la época más crítica de la vida de nuestro idioma, cuando después de la última guerra carlista se inició en estas regiones el gran ensayo de la erdarización del pueblo por medio de las escuelas primarias, regentadas por maestros castellanos y extendidas a las aldeas más remotas del País (Altube 1934: 18-20).

Are gehiago, Altubek arazoa hizkuntzaren teorian ikusten zuen, hau da, hizkuntza idatziari balore oso bat ematean:

Una de las causas del error y del confusionismo que reina en la apreciación de los valores literarios euskéricos, radica en el falso principio que consiste en atribuir al lenguaje escrito una existencia propia, que puede ser desarrollada y perfeccionada independientemente de las tendencias y modalidades del hablado (1934: 55).

Horren ondorioz, zioen Altubek, sortu zen "un euskera que constituye por sí un lenguaje especial, alejado en demasía del que usa y entiende la inmensa mayoría de los euskaldunes, el llamado 'euskera-garbi' por los críticos, y con más exactitud 'euskera berri' por nuestros baserritarras" (1934: 56).

Alderantziz jokatu zuten gipuzkoar gehienek, herriarengandik hartutako ahozko hizkuntza, barietate bat behintzat, eta hortik abiatuta hizkuntz-eredu idatzi bat proposatu, gero herriak errekonozitu zezakeena. Hau zen arrakasta lortu zuena, kazetaritzan behintzat.

Azkue, bitartean, batasunaren atzetik zebilen. Aranaren eredia Markinako eskola edo taldean bazetzan, Azkuerena ordea Añibarro arratiarrarenetik hurbil zegoen. Añibarro, Moguelen garaikideak, ez zuen azken honek proposatzen zuena onartzen, hau da, *ceruba*, *arguija*, *deutsube* bezalako formak; ez eta *bete-betia*, *oso-osua*, *Jangoico-Jangoicua*, *cuarena* bezalakoak (P. A. Añibarro, *Gramática bascongada*, ASJU 3, 1969, 13). Eufonismoak gaitzesten zituen Añibarrok, Moguelek, Astarloak erabili eta onesten zituztenak, Aranek eta beren jarraitzaileek ere aldioro idazten zituztenak. Bestalde, Añibarrok leporatzen zion Mogueli Markinako euskara erabiltzea, hau da, tokikerietan sartzea. Honen ondorioz, "XIX. mende amaieran eta XX.ean barrena bizi-bizirik azaleratuko da eztabaida hau. Arana-Goiri eta beronen jarraitzaileetariko asko Ekialdeko ereduaren alde agertzen diren bitartean, Erdialdekoa bultzatuko dute Azkue, Zamarripa eta bestek" (cf. Zuazo 1987: 939).

Resurrección María Azkuek bizkaierarako bere eredia gauzatu ahal izateko, kazetaritzara jo zuen, Euskalerrriakoen laguntzaz, Tomas de Epalza bere laguntzale nagusia zelaririk. 1897an *Euskalzale* sortu zuen:

Quise contribuir a esta unificación en el dialecto bizkaino al crear primero la Revista *Euskalzale* y poco después el semanario *Ibaizabal*, dejando a un lado el

mal llamado sistema markinés, el mogueliano, y adoptando el de Añibarro (...) (Azkue 1926: 29).

Baina *Ibaizabal* ez zegoen bizkaieraz bakarrik idatzita, baizik eta bizkaieraz eta gipuzkeraz. Azkuek barasuna nahi zuen, hasiera batean bizkaierarako, gero euskara osorako, eta "gipuzkera osotua" proposatu zuen. 1919an (Euskaltzaindia eratu zen urte berean, alegia) eredu hori erabili zuen *Ardi galdua* bere elaberria idazteko, baina 1934. urtera arte ez zuen kodifikatu bere *Gipuzkera osotua* lanean. 1919an Euskaltzaindia sortu zenean, euskalki guztiak ametitu eta erabiltzen baziren ere, bileretan eta agiri ofizialetan gipuzkera zen nagusi. Gipuzkera osotuaren alde beste kazetari bat egon zen: *Argia* sortu zuen Bitor Garitaonaindia. Azkuek berak aitortu zuen ideia nolabait berarengandik jaso zuela, eta azpimarratzen zuen:

Es muy posible que al ésparcirse en la prensa esta idea de completar el dialecto central crean algunos que su autor trata de hacer un conglomerado dialectal (...). Trátase aquí principalmente: A) de llenar huecos, B) de hacer cuidadosa selección de muchas flexiones verbales, C) de exponer arcaísmos, proponiendo cuáles son los más aceptables, D) y también de eliminar solecismos (Azkue 1935: 5-6).

Garitaonaindia ezezik, *Argiako* beste partaide bat ere aipatzen zuen Euskaltzaindiaren presidentek: Gregorio Mujika. Bizkaiko euskal prentsan aranistak inposatu ziren, eta beraienak izango ziren Bizkaian argitaraturiko aldizkari gehienak. Aranista huts-hutsak ez zirenengan ere, *Jaungoiko-Zale Bazkunako*engan esaterako, Aranaren teoriak bazuten eraginik. Arana eta bere jarraitzaileen gehiegikerietan erori gabe, neologismo batzuk erabili zituzten, adibidez. Arana hilda, Eleizalde beste jarrera moderatu batera joanda, aranista guztiak Azkuerekin hezitutako kazetari baten itzalpean jarri ziren: Ebaristo Bustintza *Kirikiño*z ari gara. 1919an Euskaltzaindia sortu zen; nahiz eta hari euskaltzain izatea eskeini, Akademiaren disziplinapean ez egoteko edo ezetz esan zuen. Hala ere, nahiz eta prentsan Bustintzaren jarrera aranista izan, bere garaikideen ustearekin bat etorri behar dugu, eta aitortu berak lortu zuela Bizkaian irakurlego oso bat:

'Kirikiño' (...) por haberse sujetado en sus producciones literarias a normas lexicográficas racionales y prácticas, consiguió como ningún otro bizkaíno ganar para el euskera a muchos lectores que antes engrosaban esa gran masa de euskaldunes reacios e insensibles a toda atracción de las letras euskéricas (Altube 1934: 28).

20. eta 30.eko mendean, jarrera politikoa aranista trinko batetik, Euzko Gazteditik gertu zegoen Euskeltzale Bazkunak *Euzkerea* aldizkaria argitaratu zuen, lehenago *Euzko-Deyarekin* egin zuen bezalaxe. Hortik defendatu zituzten Sabinoren ideia linguistikoak, Euskaltzaindiari aurre eginez. Akademiatik denek ulertzeko moduko euskara, euskara herrikoia aldeko ahortsek ozenki hitzegin zuten, "euzkera berri"aren arriskuak zeintzuk ziren azalduz:

Tanta desconsideración y tanto desprecio al euskera popular [batez ere Bizkaian], ha contribuido para que la idea del desprestigio, de la invalidez del euskera, haya llegado a invadir completa e intensamente la conciencia de la masa euskaldun. Como consecuencia, el pesimismo de nuestras gentes del pueblo ha

llegado al grado máximo; el euskaldun que no conoce más idioma que el suyo, se cree encontrar hoy aislado de los medios o manifestaciones de cultura, no sólo de los erdéricos, sino, y esto es lo triste, aun de los mismos euskéricos (Altube 1934: 66).

Agian horregatik Bizkaiko komunikabideek, jeltokideek batez ere, ez zuten gipuzkoarrek beste arrakastarik lortu, hizkuntz-eredua ulerkaitza zelako edo. Aranazale-entzat, Azkue zen areriorik handiena, eta 1927an Nikolas Ormaetxea *Orixek* hala esan zuen *Euskal-Esnalea* aldizkarian. Bi jarreren arteko ezberdintasunak, bizkaiera eta gipuzkeraren arteko ezberdintasunak azken finean (Aranaren tesiek oso eragin murrirtza izan baitzuten gipuzkera), gero eta handiagoak egin ziren, eta 1937an Imanol Iraurgik hala zioen A.N.V.ren *Tierra Vasca* egunkarian:

Euzkadi bat da eta guk ez degu egin nai ezberdintasunik bere zabaltasunean. Baño aurrerago esango detana egia da: Bizkaia ez dala Gipuzkoa. Gipuzkoa-n dauden irakurle euskaldunakin izparringi bat ederki biziko da euzkerazkoa, baina ziur egon Gipuzkoa-ko irakurle geienak Bizkaian egongo ezbalitazke 'Eguna' ezin bizi (...). Gipuzkoako nekazariak irakurtzen oitura daude euskeraz. Gipuzkoan asko egin da aldizkingi, asteroko eta egunerokoen bitartez, baño Bizkaia-ko nekazariak ez dute euskeraz irakurtzeko zaletasunik edo afiziorik (...). Gipuzkoan 'Argia' asterokoa amar edo amabi milla saltzen ziran eta geiena basetxetan. Bizkaia-n 'Ekin' asterokoa, 'Argia' idurikoa, iru milla ez ziran saltzen basetxetan (...) (1937/II/14, 54. zenbakia, 4).

1937. arte ez ziren euskal prentsan bizkaitar eta gipuzkoarren arteko ulergarritasunik ezaren arazoak gertatu. *Eguna* sortu zenean, gipuzkoar eta bizkaitar idazleekin, arazo batzu ere gertatu ziren. Erredaktore gazteek bete-betean ez zioten Sabino Arana eta *Euzkerea* aldizkariaren ereduari jarraitu, eta aldizkari haren kritikak jaso zituzten. Gainera, Gobernazio sailak erabiltzen zuen euskalkia gipuzkera zen, eta gipuzkeraz idatzia zen *Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoa*, itzultzailea Jesús Insausti tolosarra baitzen. Batasunaren premia inoiz baino nabariagoa zen, eta A.N.V.koek, jeltokide enborretik sortutako bestelako abertzale horiek, Euskaltzaindia eta batasunaren aldeko bere betiko jarrera mantenduz, hala zioten:

Hoy el renacimiento euskeldun, con su nutrido y valioso plantel de poetas y escritores euskeldunes, adquiere una pujanza insospechada, hasta el punto de que se ha logrado tener un diario redactado totalmente en euskera. Ese diario es 'Eguna' (...). Por la misma razón, nuestra lengua euskera cada día adquiere mayor difusión; la prensa de cualquiera ideología cada vez le concede en sus páginas mayor extensión (...). El periodismo vasco ha sido, sin ningún género de duda, el que más ha difundido y 'academizado' nuestra lengua, especialmente en Gipuzkoa (...). Empujados por este creciente renacimiento euskeldun, es muy posible que en breve las facciones políticas de izquierda vean la conveniencia de tener su diario euskérico. El periodismo euskeldun de la izquierda apreciará la necesidad de que el euskera salga de su reducida órbita para extender sus conocimientos a otras esferas de la cultura (...). La cultura vasca tenemos que abordarla por su base y en el plazo más reducido posible, unificando nuestra lengua primeramente. El euskera tiene múltiples vicios, porque escribimos fiados a la fonética. No hay

razón para que ciertos términos muy usuales escriban en una forma los de Bizkaya y los de Gipuzkoa. Si leen 'Eguna' pueden observar estas diferencias (...). Queremos que hable la Academia de una vez y de forma definitiva (*Tierra Vasca*, 1937/I/24, 35. zenbakia, 1).

Euskaltzaindiak ez zuen astirik izan horri buruzko bere iritzia emateko. Gerrak guzti hori moztu zuen. Ez dago jakiterik noraino ailegatuko ziratekeen proposamen horiek, baina gauza bat argi zegoen: hizkuntza eredu bakar bat, ahalik eta batuen, finkatzeko beharra, eta kazetaritzak horren alde egiten zuen eta egin zezakeen lana.

2. b) Gipuzkeraren erabilpena. *Argiaren* eredu.

Argia sortu zutenetan, dudarik gabe aipagarriena, aldizkariaren bizitzan eraginik handiena izan zuena, Bitor de Garitaonaindia apaiz zaldibartarra izan zen. Hil arte, berak zuzendu zuen astekaria, batasuna eman ez eta larrialdiei aurre eginez. Garitaonaindiari esker, batez ere, lortu zuen *Argiak* hain bizitza luzea izatea.

Gure ustetan, hizkuntz eredu bat hautatzean Garitaonaindiaren itzala nabaria da. Zaldibartarra izan eta bizkaieraz, beraz, mintzatu arren, gipuzkera erabiltzearen defendatzaile porrokatua zen. Berak uste zuen idazteko euskalki guztien artean bat bakarrik hautatu behar zela, eta euskalki hori gipuzkera izan behar zela. Teoria hori erakusteaz gain, berak erabilitako idazkera gipuzkera zen; *Argian* irakurtzen zena, hain zuzen ere. Batasun zale amorratua zela esan dugu. Euskaltzaindiak euskal idazle guztiei eskatu zien batasunari buruzko iritzia, 1922an erakundearen *Euskera* aldizkarian argitaratu zirelarik. Garitaonaindiarenak, laburra bazen ere, izugarritzko eragina izan zuen. Hona hemen gure apaizak zioena:

Bear-bearrekoa da euskal-idazkeraz guztiok bat egitea. ¿Zein bide izango da egokiena euskal-bakuntza ori lortuteko? Autetsi lenbizi ditugun izkelgietatik bat, eta arteztu, bere anaiak dituzten osaguneak ezarriaz. Nire aburuz, gipuzkoar izkelgia autetsi bear da, beste izkelgiak baño obari geyago dituelako bere alde. Errezagoa, bai zabaltzeko ta bai ulertzeko. Beste guzien erdian arkitzen da; ta errezago da erdikoa bere inguru edo alboetara zabaltzea, ertzak bat egitea baño. Bizkaitarrak ulertzen dute gipuzkoarren izkera, gipuzkoarrak ez bizkaitarrena, gipuzkoar ta zuberotar edo lapurditarren artean ori ber-bera jazoten da. Idazle guzien euskera ori ez da izango gaur-egunian itz edo idazten dan gipuzkoera; baizik *osotua* [azpimarratua geurea da] apaindua. Orretarako, euskaltzainak lan egin bear dute: Artu, bai Bizkai'ko ta Zuberu'ko, ta bai Napar ta Laburdiko izkelgi edo izkerak dituzten edertasun ta obekuntza bereziak, ta gipuzkoar izkelgiari ezarri. Orrela erabatuaz izango degu dagokigun idazkera, ta gure enda zar ta zintzoaren omengarri izango dan euskera garbiya (Garitaonaindia 1922: 100).

Euskararen batasunaren auzia pil-pilean zegoen momentu hartan, eta proposatu-tako irtenbideak oso desberdinak izan ziren. Batzuk ez ziren batasunaren alde azaltzen, eta hizkuntza batzearen aldekoak ez zetozen bat batasuna burutzeko proposatu-tako irtenbideetan; batzuek euskalki bat proposatzen zuten, beste batzuek beste euskalki bat. Nork bere euskalkia erabil zezala proposatzen zutenak ez ziren falta, ez eta batasuna ezinezkotzat jotzen zutenak ere.

Halere, Garitaonaindiaren iritzia, nahiz eta laburra, ez zen makalena. Ikusi dugunez, Azkuek bere “Gipuzkera osotua” testua idatzi eta argitaratu baino urte batzuk lehenago, Garitaonaindiak gipuzkera osotuaren beharra plazaratzen zuen; are gehiago, teoria hutsean gelditu gabe neurri handi batean praktikara eramanez ere egin zuen, liburuak baino iraunkorragoa zen komunikabide batean, *Argia* astekarian. Esan deza-kegu *Argian* irakurri ahal zen idazkera Hegoaldeko lehenengo euskara baturantzako emandako adibiderik hoberenatariko bat dela, *Eskualduna* astekariarena Iparraldekoa zen bezala. Gainera, guk uste dugu aipatu aldizkarietan proposatutako irtenbideak antzekoak zirela, nahiz eta euskalki desberdinetan —bata gipuzkeraz, bestea lapurteraz edo, Lafitteren hitzetan, “Navarro-labourdin litteraire” delakoaz— oinarriturik egon: erdiko euskalkia hartu, eta alboetako euskalkien osagaiekin aberastu. Nolabait, horixe izango zen, halaber, gaur egungo “euskara batua” sortzerakoan Euskaltzaindiak proposatu zuen irtenbidea¹.

Argian, Garitaonaindiaren zuzendaritzapean batez ere, batasuna nabaritzen da, baita idazkerari dagokionez ere. Beste aldizkari batzutan edo beste aldizkarien euskal ataletan ez zen batasuna. Esate baterako, *Euzkadi* egunkariaren euskal atalean norberak bere modu propiora idazten zuen; nahiz eta ortografia gutxigorabehera antzekoa izan (Arana Goirik proposatutakoa alegia), euskalki desberdinak erabiltzen zituzten idazleek. Are gehiago, *Euzkadin* bizkaiera nagusia izanik, aldakiak ere agertzen ziren.

Horrelakorik ez zen *Argian* gertatzen. Zalantzaren bat ez da falta, ortografiari dagokionez, baina hori ez da harriztekoa kontuan hartzen badugu hizkuntza idatzia bera ere ez zegoela ondo finkatuta. Gipuzkera nagusia da, baina *gipuzkera standard bat*. Are gehiago, Euskal Herriko beste lurraldeetatik zetozen berriak *gipuzkeraz* idatzita zeuden, baita beste hizkuntzetatik itzulpenak eta beste euskalki batez idatziriko testuak ere (esate baterako, 1921an argitaratu zen Pierre Lhanderen *Yolanda* elaberria, lapurteratik gipuzkerara itzulia). Guzti horrek egundoko batasuna ematen zion astekariari.

Erabaki hori hasiera-hasieratik hartu zen, lehen alean agertutako “Gure izkera” izeneko testuan adierazten zaigunez. Erakusgarria delakoan, pasarte batzuk transkribituko ditugu:

(...) Euskerarik irakurtzen ez dutenen aonetatik makiñabat aitzaki entzun ditugu. Au dala eta ura dala...Batez ere, euskera zalla darabilgula alde guzietan...

(...) Baña entzun, entzun...¿Euskera errexa zer da?

¿Beñere euskera irakurri ez duanak lenengo aldiz asten denean *parra-parra* irakurtzekoa? Orrelako euskerarik ez da oraindik sortu. Ezta sortuko ere(...).

Bi zailtasun izan ditezke euskera irakurtzean. Bat: *irakurtzeko* zailtasuna; bestea: irakurritakoa *ulertzeko*, entenditzeko, zailtasuna. Besterik ez. Ta entzun zazu, setatsu orrek. Bigarren zailtasun au ez degu emen esango. Nik emen esango detana irakurtzen badezu, ederki ulertuko dezu (...).

(1) Koldo Mitxelena, Villasanteren *La H en la Ortografía vasca* liburuan, zera dio: “Este guipuzcoano enriquecido y desdialectizado en intención coincidía de manera notable, en contra de lo que reiteradamente se ha mantenido, con el euskera batua: a éste simplemente se le buscarían los orígenes algo más hacia el Este (y si acaso algo más arriba en el tiempo) que a aquél”.

¿Ta beste zailtasuna? ¿Zuk ez dakizula euskeraz irakurtzen? ¿Nola jakingo dezu, beñere ez zera ari ere-ta? Baña entzun berriz: artu zazu asteroko au, egunero-egunero ogei lerro, ogei ilarra irakurri itzazu (ja zer lana, bost minutuko lana!) ta illabete barru errex-errex irakurri ezin badezu gure euskera, sendagillari (medikuari) deitu zaiozu, burutik gaxo zaude-ta...

Irakurlea sortzeko eta hezitzeko kezka agertzen da. Zer nolako irakurlegoa zuten eta nolakoa nahi zuten bazekiten *Argiak*koek. Eta horretarako zer nolako hizkuntza erabili behar zuten ere ondo zekiten. Herritik hurbil zegoen hizkuntza, herriko hizkuntza, baina ez araurik gabekoa. Helburua hauxe zen: ahalik eta pertsona gehienek uler zezatela *Argian* agertuko zen euskara, hau da, masa komunikabideen zeregin bat bete nahi zuten: irakurlego zabal batengana iristea eta, aldi berean, irakurlego hori, irakurlego horren hizkuntza idatzia ulertzeko gaitasuna sortu. Ezin zenez euskaldun guztiengana iritsi, irakurlegoa ondo hautatu zuten, eta baita berarengana iristeko baliabideak ere, hizkuntza garrantzitsuenetariko bat zelarik. Núñez Ladevézek dioenez, “Un público es un círculo discriminador entre un destinatario posible muy amplio que potencialmente son todos los hablantes. El público se recorta en la masa y se distingue de ella”. Baina, aldi berean “la aparición de un lenguaje de contenido público, aunque parezca discriminatoria en principio, conlleva el germen de la disolución de diferencias minoritarias previas” (Núñez Ladevéze 1979: 82).

Beraz, *Argian* erabilitako hizkuntza ez da zuzen-zuzen hizkuntza herritarra. Ahalik eta gehienek ulertzeko hizkuntza da, Núñez Ladevézeren usteari jarraiki,

Se trata de buscar un lenguaje común que ahogue las diferencias (...) El lenguaje periodístico tendrá y tiene analogías con el uso corriente del lenguaje, pues habrá de ser decodificado por un sujeto múltiple que, en líneas generales, es el hombre corriente en su condición de tal (...) Vamos a decir entonces que es un *lenguaje mediador de validez común* (...) Si el lenguaje corriente cotidiano no es selectivo, ya que está descondicionado, el lenguaje de los medios está fuertemente condicionado (...) Para escribir un lenguaje mediador de “validez común” se requiere un aprendizaje, la posesión de una técnica, y la capacidad para transmitir determinados contenidos (ibid).

Horixe zen hain zuzen *Argiak*koek egin nahi zutena, jakinaren gainean edo jakin gabe, eta horrelako hizkuntza idatzia sortzeko oinarriak finkatu zituzten. Ikus dezagun 1922ko *Argia'ren Urtekarian* idatzi zutena:

Gaur dan egunean euskaraz bear bezala idazten, ez da, ez, lan erreza; erriak egiten dun bezela idazten ba'dezu aldamentetik irri-oarrez asiko zaizkizu, ori ez dala euskera esanaz, lautik iru erderazko itzak dirala eta iseka edo burla egiñaz.

Garbi idazten ba'zera berriz, erderazko itzak alde batera utzi ta lengo liburu zarretan dauden itzak erabilliaz ta berriak sortuaz, beste aldetik asiko zaizkizu parrez ta burlaka, ori ez dala euskera, txinoa dala, ez dula iñork aditzen, euskera berria dala eta orrelako beste gauza asko aurpegira esanaz (*Argia'ren Egutegia*, 1922, 49).

Ez ziren horrelako kezka erakusten zituzten bakarrak. *Kirikiñok*, *Euzkadi* egunkariaren euskal atalaren lehenengo arduradunak, 1913ko otsailaren 10ean argitaratutako artikulu batean hala zioen:

Euskera zeatza, euskera garbia, euskera uts-utsa erabilli ezker euskaldun asko ta askorentzat kaltea dator, ulertzen ez daualako; euskerearentzat kaltea dator, euskaldun asko eta askok euskeraz irakurriko ez daualako; guretzat euskalgilientzat kaltea dator, alperrik egiten dogulako alegin ori, aize utsari ukabilkadea jaurtiten dautsonak lez. Euskera zeatza euskaldunik geien-geienak ez dabe irakurten; ikusi ordukoxe alde batera isten dabe.

Eta jarraitzen du Bustintzak:

Guk artu bear dogu geure Aberri au berau dan lez gaur, ez geuk gura geunkean lez. Gauza erraz-erraza emon bear jako ba euskera irakurten zaletuko bada. Ume samur-samurrei, ondiño jaten ez dakienei, lukainka eta urdazpi gordiña edo arrautza egosia edo makallau errea emon eiozue jaten, eta galduko dozue alperrik; emaiozue aia edo zuku arin-ariña ta ondo egingo dautso, ta bere urdailla indartuko da.

Eta, azken batean, zera erabakitzen du:

Agatik, ondiño euskera zeatza artzeko bigun edo makal dagozan euskaldunei euskera erraza, euskera ariña, euskera loia, euskera mordoilla emongo jake izparringi onetan iruntsi al izan dagien (...) Garbizaleak ez doguz jaurtiten, ez dautseguz atek isten; betoz ordu onean eurak be, lekua emongo dautsegu (*Euzkadi*, 1913/VII/10).

Halere, *Kirikiño* aranista dugu. Esate baterako, askotan Arana edo aranatarren eraginez sartutako aditz trinkoak erabiltzen zituen: *damingu*, *ditaun*, eta abar, eta baita zenbait neologismo ere: *jaupalburua*, *txadona*, *txaunburu*, *goterki*, eta abar. Horrek ez du inolaz ere esan nahi Bustintza idazle txarra zenik, ezta gutxiago ere, eta askotan errepikatu da, arrazoi askorekin, idazle trebea izan zela. Ebaristo Bustintza ez zen Arriandiagak eta beste idazle aranistek egin ohi zuten gehiegikerietan erori, neologismoak erabiliarren eta aranismo linguistikoaren buru bazen ere. *Argian* ez da horrelako aditz trinkorik ez eta neologismorik erabiltzen, *Lizardiren* artikuluren batean ez bada, eta hori 1927.az geroztik. Horrek ez du esan nahi neologismorik erabiltzen ez zutenik, baina hitz berriak idazterakoan, edo oso onartuak, aspalditik denek ulertzen zituztenak bakarrik erabiltzen ausartzen ziren, edo neologismoaren ondoan denok ulertzeko moduko hitza. Hala ere, ongi idazteko kezka ere agertzen zuten:

Euskera zerbait goratu naian gabilzanok amaika eztabaida entzun bearra badeugu. Eta eztabaida oyek ¿euskera ikasten zerbait nekatu diranengandik datozkigula uste dezute? ¡Bai zera! Euskeraz ongi idazteko (eskribitzeko) ikasi bearrik ez omen da, oyek diotenez. Beste izkuntza guziak, bear bezala idazteko, izti edo gramatikaz ikasi bearra dute; euskerak ez gramatikaz idazten dan euskera, ez da euskera garbia, euskera berri ta illuna baizik. Euskerarik onena, guziak ulertzen dutena omen da (...).

Erderazko *tiempo* oyek adierazteko euskerak bere itz bereziak baditu, bañan ;zertarako buruak nekatu! Guziaz *denbora* deitu ta... kito. Euskerazko itz garbi ta polit auk: *aldi, garia, aro, asti, abagune, eguraldi, giro, arte, bitarte, zori, beta, muga* eta abar Iztegian ongi daude.

Erazpide edo sintaxis ere alperrikakoa da euskerarentzat. Erderatik euskerara itzultzean erderazko erazpidez egiten dute (...) Alaz ere, euskera erderatu duan euskaldun gaxoari parre egingo diote: erdera zentzugabekeriz euskeratu duanari, txaloak (*Argia*, 1923/VIII/5, 120. zenbakia, 1).

Urte bat lehenago, *Argia'ren Egutegian*, euskararen aberastasunez honako gauza hauek esaten zituzten:

¿Euskera aberatsa al da? Izkuntza baten aberastasuna ta edertasuna bi eratakoa da, bat berezkoa, sustraikoa, itzak sortzeko egokitasuna, ta bestea izkuntza landurik ematen zayona, itz aberastasuna (...). Euskera ere berez aberatsagoa ta ederragoa da beste izkuntzak baño, ala diote jakintsu guziak, baña landu gabe dago, lan fiñik gutxi dauka, gaurko eguneko gauzak adierazteko bear ainbat itzik ez dauka, arlote dago. Beste izkuntzak ere arloteak izan dira asieran, asko idatziaz, asko irakurriaz eta asko erabiliaz zortzen dira itzak, eta utsune ori dauka euskerak naiz berez oso aberatza eta ederra izan (*Argia'ren egutegia*, 1922, 47. orrialdea).

Neologismoetara bueltatuz, garai hartan hain normalak ziren hitz berriei buruzko eztabaidak *Argian* aldiz oso bakanak dira. Bat bakarrik aurkitu dugu, 1929an hain zuzen ere, 'Birjina' eta 'Neskutza' hitzei buruzkoa. Azken finean, *Argiakoek* berek erabaki zuten zenbaki batzutan zehar gero eta handiago egiten zen eztabaida eta, argi eta garbi ez esan arren, 'Birjina' hitza nahiago zutela azalduz.

Horretaz gain, neologismo batzueen ondoan euskarazko esanahia jartzen zuten batzutan. Eta beste batzutan, gai zehatz bati buruzko neologismoak ezartzen zituzten, "ontan ere, beste gauza askotan bezela, batasunak dakar indarra" argudiatzen zuten; 1926ko uztailaren 18an, adibidez, antzerkiari buruzko hitz berrien azalpena agertzen zen: *antzoki* (teatro), *agerraldi* (escena), *agertoki* (escenario), *ekitaldi* (acto), *barneoyal* (telón de fondo), *besaulki* (butaca), *gela-zisku* (palco), *begela-bezisku* (platea), *inguruki* (anfiteatro), *agizko* (galería), *antzeslariak* (actores), *ixilesale* (apuntador), *egitarau* (programa), *eres-antzerki* (ópera, zarzuela) eta beste berba batzu. Horietako gutxi bakarrik erabiltzen dira gaur egun: *antzerki*, *antzoki* eta *egitarau*, adibidez.

Normalena, ordea, neologismo aranarrak ez onartzea zen, salbuespen batzuk aparte: *urrutizkiña*, *zenbaki*... Eta hitzgegitxo edo hitz-zerrenda haietan ohizkoena euskal hitz zail batzuren erdarazko esanahia edota "sarritan nastutzen diran hitz batzuek" gogoratzea. Lehen aipatutakoen artean, *adibide* (ejemplo), *aditz* (verbo), *aditz-jokatu* (conjugar), *aintza* (gloria), *ziñaldari* (testigo), *aldundi* (diputación), *epaile* (juez), *ondartzalle* (bere azienda alperrik galtzen duana), *eskubide* (derecho), etabar aurki ditza-kegu, batzu neologismoak eta beste batzu ez. *Gertatulgertutu*, *Otzalotsa*, *Uraluda*, *Azilasi* etabar aipatzen zituzten bigarren atalean. Ohizkoak ez ziren hitzak (gutxi erabiltzen zirelako edo neologismoak zirelako), nahiz eta hitzgegitxo haietan agertu, testuetan ez zituzten idazten. Politikan gero eta jeltzaleago agertu baziren ere, hiz-

kuntzan eta idazkeran, aldiz, Euskaltzaindiaren arauak onartzen zituzten ortografiari dagokionez, eta zuhurrak ziren hitz berriak erabili eta aranatarren arauak jarraitzeko orduan. 1930eko martxoaren 16an ohar hau agertzen da:

Irakurle ta idazle maiteak agur. Euskaltzaindiak aukeratutako *abeze* auxe da:

a, e, i, o, u, ü.

b, d, dd, f, g, k, l, ll, m, n, ñ, o, p, r, rr, s, t, tt, ts, tx . tz, x, z.

Emendik aurrera, bada, era ortantxe ipiñiko ditugu errietako berriak, al ditugun guztietan (*Argia*, 1930/III/16, 464. zenbakia, 1).

Estiloari dagokionez, fenomeno bat nabarmena iruditu zaigu, “kutsu biblikoa” deituko duguna. Estilo moralizatzaile bat, parabolikoa, Bibliatik aterea. Askotan, adibide bat aurkezten zaigu, azkenean ikaspidea emateko. *Argiakoek* ezezik, elizgizon guztiek ere erabilitako baliabide da. Baita Iparraldean ere, noski, *Eskualduna* astekarian esate baterako:

Giribarreko apaizari gertatu zayo berri berriki emen aipatzen dizuedan gertaketa au. Joaten zaio bein emakume bat (...)

-Agur, jaun erretora.

-Bai zuri ere, Juanatxo on ori.

-(...).

-Ba ba! Beronikaren berri nai zenuke jakin?

-Ongi ari da, bai.

-(...)

-Orduan, nai genuke... kistar ikastiya ere, irakatsi diozuzun... erdaraz.

Apaiza arrituarekin begira dagokio ixilik, begiak guruztuta. Ta ezin sifetsiz, galde egiten dio: -Erdaraz?

-Zer da au! arren, buru ori ez da ola nasi ta arrazu; zere alabak zer daki obekienik? Euskara noski? ta ez erdara.

-Euskara, bai, zorigaitzez.

-Ez da ori zori gaitzik, Juana: diozunez euskara daki obekienik zure alabak; geroztik ortan ikasiko du obekienik; ez da ala?

-Bai baño! erdara, erdara da!

-Ba ta euskara, euskara, nik uste. Ez ote da gero euskara erdara ok baño zarrago, eztiago, errazago ta bi aldiz ederrago ere? Zure zeñetan al dakizu ikasti ori? euskaraz, jakiña; zere senarrak berdin eta bertze seme alabak orobat. Beronikak, zertarakoz ba? (...) Ni astekotz euskaraz ariko natzaizkio beti (...)" (*Argia*, 1923/IV/15).

Beste gauza bat hartu behar dugu kontuan. Aspaldidanik finkatutako tradizio batean (euskararen literaturan eta, are gehiago, euskara “kulto”aren erabileran) oinarritzen ziren *Argiakoak*. Jakina denez, XIX. menderarte, euskal literaturaren ekoizpen handiena liburu erlijioso orijinalek edota itzuliek osatua zen. Idazteko estiloaren eredu biblikoa zen neurri handi batean. Apaizek ondo ezagutu behar zuten tradizio hura. Are gehiago esango genuke: ez dugu ahaztu behar *Argia* igandero ateratzen zela

eta astakariaren hirugarren orrialdean hamabost urtetan zehar “Eliz-gayak” izenburuean sermoi edo erakustaldi erlijiosoak, igande bakoitzari zegozkionak hain zuzen, agertzen zirela, Ebanjelioaren zatiaren itzulpenarekin batera. Itzulpen haiek astekariak erabiltzen zuen “gipuzkera batuaz” idatziak ziren, esan beharrik ez dago. Batasuna sendotzeko beste baliabide bat baino ez zelakoan gaude. Elizak euskal literatura hasi zenetik erabilitako baliabideetan oinarriturik, *Argiak* euskara stand-ard bat finkatzen saiatzen ziren, beste elizgizon askok, Hego nahiz Iparrekoek, lehenago egin zuten bezala.

Gure ustez, batez ere hiru idazlek finkatu zuten *Argiaren* idazkera eta estilo batua: Gregorio Mujika, lehenengo urteetan lehen orrialdeko “Astea” zutabea idazten zuena; Anbrosio Zatarain eta, noski, Bitor Garitaonaindia bera ziren lehen urteetako zutabe nagusiak.

Askotan zera zen Bitor Garitaonaindia *Garbik* eta *Argian* idazten zutenek erabilitako metodoa: aurrena, adibide, ipui edo istorio baten bidez, erakusten zen arazoa, gero arazoaren muina argitzeko; azkenik, aipatu adibidean bezala, eskaera bat egin edo beren ustetan irtenbiderik onena proposatzen zuten. Azken batean, Testamentu Berrian, eta sermoietan ere sarritan erabilitako sistema da. Tradizioa aspaldikoa da: Axularrek berak hala planteatu zituen bere *Geroren* kapitulu asko —beste autore erdaldun askok, batez ere elizgizonek edo Elizaren Unibertsitateetan hezitakoek bezalaxe—, lehendabizi han-hemen jasotako adibideak eta gero mezua. Beste aldetik, susmatzen dugu Iztuetaz gain, Juan Bautista Agirreren *Eracusaldiac* ere ereduak zirela gipuzkeraz idazten zutenentzat². Gure ustez, bi idazle horietako bat eredu izatekotan, Agirre izango litzateke.

Halere, Iztuetaren izena maiz agertzen da *Argian*, eta hori alde batetik bere *Guipuzcoaco Condaiva* ezagutzen eta arreta handiz irakurtzen zuten seinale da. Baina horrek ez du esan nahi Iztuetaren idazkeraren ezaugarri guztiak bereganatzen zituztenik. Ideologia mailan bai, Iztueta fuerozale amorratua baitzen. Iztuetaren liburuetatik, bestalde, ateratzen zituzten Gipuzkoari buruzko pasarteak. Puntu honetan, Mitxelenaren iritzia kontuan hartzekoa da oso. Hona hemen “Iztueta, testigo político de su época” artikuluan adierazten dizkigun Iztuetaren pentsamoldearen ezaugarriak:

El fuerismo de nuestro autor (...) es tan guipuzcoanista como lingüístico, y la lengua no era guipuzcoana, sino vasca. Varias veces ha aparecido en traducción el pasaje pertinente del prólogo de ‘Condaiva’, p. vi: ‘Para mantener en pie los Fueros, el sostén más firme y el apoyo más seguro es la conservación de la lengua vasca, ya que aquéllos y ésta están entrelazados en un abrazo inextricable, hasta el punto de que no pueden separarse. Si muere la lengua vasca, no vivirán los Fueros, pero si el vascuence vive, los Fueros renacerán (...). Quien ama los Fueros, ama el vascuence (...). Y quien ama al vascuence tiene que explicar en vascuence a los vascongados todas, absolutamente todas, las cosas que a ellos atañen (...)’. O la lengua del país se convertía en un medio de cultura, al menos en una escuela

(2) Justo Maria Mokoroak 1936.ean zera proposatzen zuen balizko euskarazko egunkari baterako: “Un guipuzcoano discretísimamente influido y matizado de labortano y altonavarro: modelo, el de las hermosas ‘Pláticas’ de D. Juan Bautista de Aguirre; o el de Iztueta en ‘Guipuzcoaco Condaiva’; o el de varias obras devotas de D. Gregorio Arrue, en particular su magnífica traducción del Kempis”.

modesta, o estaba condenada a desaparecer, con la ayuda de la incuria propia y de la prevención ajena (...). Este empeño en adecuar la lengua a nuevas necesidades, cuya urgencia es sentida sobre todo por una minoría guipuzcoana e ilustrada (entre ellos está Luis de Astigarraga, maestro de Segura), es totalmente distinto del impulso que, nacido ante todo de consideraciones inmediatas que miran a la formación religiosa del pueblo mueven, por ejemplo, a un fray Bartolomé (...). Este empeño trae consigo además ciertas consecuencias de orden lingüístico. Se tiende por necesidad, al menos en intención, a formas supradialectales de la lengua o, más modestamente, al empleo de variedades dialectales completadas con aportaciones de dialectos vecinos (...). Lo que sorprende de Iztueta es el cuidado con que ha tratado de emplear, con un acierto en conjunto indiscutible, una forma de lengua ajustada a una norma única (Mitxelena 1973).

Argiakoek erabakitako jarrera, gure ustez, antzekoa zen: asmoz behintzat banata-sun edo barietate supradialektal bat erabili nahi zuten, betiere Beterriko gipuzkera oinarria zelarik. *Argiaren* idazkera definitzeko Justo Mª Mokoroa *Ibarrén* hitzak aipaturko ditugu: "Un euskera [gipuzkera] equidistante y céntrico bajo cualquier aspecto". Eta gipuzkeraren barruan, erdiko barietatea hautatu zuten, gipuzkoar eta euskaldun gehienek uler zezaten. Honela, *Argiakoek* Peñafloidak mende t'erdi bat lehenago bere *El borracho burlado* operan azaldutako iritziaren kontra jokatzeko zuten. Peñafloida ahozko euskaraz batik bat ari bazen ere, batasunaren ezintasunaz ere hitzegiten zuten. Eta erabaki zuten bere opera erdaraz egitea, ez euskaraz, kantatutako zatiak izan ezik. Haietarako, Beterriko barietatea hautatu zuten, *Argiakoek* bezala. Aipatu dugu horrek erakusten duelako mende luzetan zehar euskal gizatalde kultoek ez zutela uste euskara kulturarako hizkuntza zenik, arrazoi edo aitzakia desberdin askorengatik. Ilustratuen ondoren, ilustratuen aurretik bezala, euskararen erabilera apaizen eskutan, batez ere, geratzen da. *Argiakoek*, azken finean, askotan errepikatu badugu ere, elizgizonen tradizioari jarraitzen diote; Larramendirenari, esaterako. Ikus dezagun bere *Corografía de Guipúzcoa*n idatzi zuena:

Los que debieran estar más instruídos en los dicho son los que están menos y los que hablan el vascuence indignamente y sin rastro de inteligencia. Estos son los eclesiásticos, religiosos, caballeros y gentes acostumbradas desde chicos al castellano o a la gramática que aprendieron del latín (...). Aplicarse éstos a estudiar su lengua con curiosidad y gramaticalmente es condenarlos a las minas del azogue (...) Lo peor y lo que no puede tolerarse es que toda la culpa de su ignorancia y de su inculca haraganería y vituperable inaplicación se la recargan al vascuence mismo, como que no da más de sí" (Larramendi 1754: 300).

Eta aurreraxeago, ikus dezagun nolako hizkuntz-eredua proposatzen zuten Larramendik, batez ere sermoilari edo predikarientzat:

No se puede dudar de que de pocos años a esta parte se predica en vascuence menos mal que antes, y que hay predicadores que en sermones morales predicán absolutamente bien y con limpieza, y con gusto y fruto de los oyentes (...). Con especialidad los franciscanos misioneros de Zarauz (...) han añadido el cuidado y trabajo de predicar un vascuence *claro, inteligible, limpio y bien ordenado*, según el carácter de la lengua, y desmienten con su práctica las quejas mal fundadas de los

vascongados holgazanes (...). Si quieren predicar con limpieza y frutos [predikariek] *aprendan bien el dialecto del país en que predicán*. Estén persuadidos que no le saben; y esta verdad la conocerán a poco que se apliquen, y hallarán muchos modos de hablar y muchos vocablos hermosos y significativos (...). *Aprendan sobre todo los modos de conjugar, así los activos como los neutros, así los absolutos como los relativos (...)* Además de eso deben aprender el vascuence de los demás dialectos, a lo menos en cuanto a los verbos y voces sueltas, ya que no en cuanto a sus particulares sintaxis. *Hallarán innumerables, de que no tienen noticia, voces limpias, legítimamente vascongadas (...)*. Muchas voces hay de latín y romance introducidas en el vascuence, y con el uso están bien entendidas aun de los puros vascongados (...). Convento en *que el vascongado use en sus sermones de esas voces castellanas*, aun cuando hay otras vascongadas equivalentes, porque en fin ya las entienden los vascongados, *aunque barán bien en añadir las vascongadas*, para que entiendan mejor las castellanas, que saben de memoria (Larramendi 1754: 309-313).

Azpirarratutako guztia betetzen zuen *Argiaten* euskarak. Azken finean, norberaren eskualdeko euskalkia erabiltzea —kasu honetan, gipuzkera—, beste euskalkiak ezagutzea eta haien hitz eta aditzez gipuzkera osatzea Garitaonaindiak eta Azkuek proposatutakoa baino ez zen. Abertzaleak eta nazionalistak (jeltkideak) izan arren, *Argiakoek* ez zioten Sabino Aranak hizkuntzari buruzko proposatuari jarraitzen; Larramendiren ildotik abiatzen ziren beraz. Eta, ikusten dugunez, Larramendik bere *Diccionario Trilingüe*n neologismo asko asmatu arren, gero praktikan bestelako gauza bat proposatzen zuen, kontrakoa ez bazen ere. Ez dugu uste, halere, aranista guztiek beraiek proposatutako berrikeriak erabiltzen zituztenik, aldizkarietan idazterakoan batez ere. Agian aldizkari batean idazteak zenbait ezaugarri ezartzen diolako erabilitako idazkerari, irakurle zabalago batengana hel dadin; liburuetan agertzen ez diren ezaugarriak, literaturak irakurleko murriztago, elitistago batengana heldu nahi baitu. Baliteke teoria aranistek bizkaiera gehiago kutsatzea gipuzkera baino. Sabinoren “euzkera” bizkaiera zen, ez gipuzkera. Joshua Fishmanek dioenez

Los dialectos pueden fácilmente llegar a representar (significar, connotar, simbolizar) otros factores diferentes de los geográficos (...) De este modo, una *variedad regional* (...) puede ser vista (y funcionar) como una variedad social o sociolecto después de que la diferenciación social pasa a primer plano (1982: 48).

“Estandarizazio” bat egiten dute *Argiakoek*, dudarik gabe, aranistek ez bezala. Haien abertzaletasuna epel samar geratzen da puntu honetan. Luis Arana Goirik esaten zuen *Formulario de los principios esenciales básicos del primitivo nacionalismo vasco condenidos en el lema ‘Jaun-goikua eta Lagizarra’* delakoan:

La previa postergación de algunos dialectos del euzkera es el principio que propugna porque *desde luego* se adopte como oficial para Euzkadi un determinado dialecto del euzkera. Pero no puede pretenderse esa preferencia de un dialecto sobre los demás. El primitivo Nacionalismo Vasco se opone con sus principios a toda hegemonía, a toda preferencia que haga superior a una Región autónoma sobre las demás en cualquiera de sus características (...) (Arana-Goiri 1932).

Argian praktikotasuna nagusitu zen. Gipuzkoa eta Bizkaiko kasuak desberdinak

ziren oso, hori ere egia da,⁴ baina gauza bat argi dago: nazionalista ortodoxo diren komunikabideetan erabilitako hizkuntza ez da Sabino Aranaren hizkuntz teorien jarraitzaile amorratuak ez diren aldizkarietan agertzen dena bezain “estandarra”. *Argiak*koek, adibidez, ondo zekiten Martin Joos-ek “The isolation of styles” artikuluan aipatua: “La ‘variedad estándar’ es la *más segura* para aquellos actos de comunicación en los que el hablante [idazlea kasu honetan] no conoce a sus numerosos y variados oyentes [irakurleak]” (apud Fishman 1982: 56). Hitz bitan esatearren, esplikaturako prozesua Fishman-ek adierazten duena da:

La *estandarización*, es decir, la codificación y aceptación, dentro de una comunidad lingüística, de un conjunto de hábitos o normas que definen el uso ‘correcto’. La codificación es un asunto típico de los guardianes de la lengua (‘custodes linguae’) (...) es decir, de ciertos grupos que aparecen incluso en las sociedades más diversificadas, y cuyo uso de la lengua es profesional y consciente (1982: 50).

Gure ustez, elementu horiek betetzen ziren *Argiaren* kasuan. Helburua horixe zen, eta talde trinko batek ekin zion gauzatzeari, bi gauzarengatik: uste zutelako irakurle goi-ahalik eta handiarengana heltzeko modurik praktikoa zela, eta hizkuntza berarentzat irtenbiderik hobereana zelako.

Atal hau bukatzeko, azpimarratuko dugu gaur egungo estilo-liburuekin nolabait pareka daitekeen zerbait bazutela *Argiak*koek, 1923ko *Argia*’ren *Egutegian* argitaratutako arauak alegia, idazki honen amaieran ikusi daitezkeenak. Bertan guk azaldutako bilakaera argi eta garbi agertzen da: gipuzkeraren barietate bat hautatzen da, Beterrikoa, eta arautu egiten da, akatsak zuzenduz (“erriak askotan gaizki esaten du: aitan etxean, aitaren etxean esan bearrean”), deklinabidea finkatzen da, aldaera batzuk onartuz (*gizonarengan-gizonagan*), baina nolabait batzuri lehentasuna emanez (*onek*, eta ez *aunek*; *orretan*, eta ez *orrtan*, azkenengoak onartzen badituzte ere). Aditzei dagokienez, argi dago Beterriko formak nahiago dituztela Goierrikoak baino: *dute*, *dezute*, eta ez Goierriko *due*, *dezue*. Erlatibozko formetan *dedana* eta ez *detana*. Hipotetiko formak nahiago dituzte (*nintzakean*) esan ohi den futurozkoak baino (*eroriko nintzan*). Liburu-estilo honek (izen hau emango diogu, nahiz eta gaur egungo estilo-liburuak berdin-berdinak ez izan), deklinabidea eta aditz laguntzaileak finkatu eta arautzen ditu, esan bezala barietate bati lehentasuna emanez. Horixe izango zen, hain zuzen ere, aldizkarian erabiliko zen idazkera, irakurle herrikoiaren bila hizkuntza herrikoa kodifikatu, arautu eta funtzionalizatu, hau da, hizkuntza-eredu horri zeregin bat emanez, ahalik eta pertsona gehienek ulertzeko moduko tresna bihurtzekoa, alegia.

2. c) Nafar idazleen jarrera

Nafarrerak, hau da, goi-nafarrerak, literaturan ekoizpen murrizta izan badu ere, kazetaritzan badaude aldizkari batzuk (*Napartarra*, *Amayur* eta batez ere *Zeruko Argia*) ezin interesgarriagoak direnak. Ohi denez, euskalki literarioak lau direla esan genezake: bizkaiera, gipuzkera, lapurtera eta zuberera. Autore gehienek behenafarrerazko ekoizpen idatzia sartzen dute lapurteraren sailkapenean, batez ere XIX. eta XX. mendean gertatutako batze horri esker, artikulua honetan aipatu dugun behenafarrerera-lapurtera literario delakoa, neurri handi batean Ipar Euskal Herriko kazetagin-

tzan (berezi *Eskualdunaren* orrialdeetan) gauzatu zena. Goi-nafarreraz ere, hau da, Hego Euskal Herriko Nafarroan hitzegiten diren bariedade edo banatasunaz, antzeko gauza gertatzen da, eta goi-nafarreraz idatzitakoa gipuzkerarekin batera sailkatu ohi da (hala egiten du, esate baterako, Ibon Sarasolak *Euskal literaturaren historia* bere liburuan). Guk ikertzen dugun garaian eta gure gaiari dagokionez, jarrera horren adibideak ere aurkitzen ditugu; hala nola *Jesus'en Biotzaren Deya* euskara hutsezko aldizkari erlijiosoak bi argitalpen kaleratzen zituen, bata bizkaierazkoa eta bestea gipuzkerazkoa, "giputz eta naparrentzat egiña".

Guk hemen, ordea, goi-nafarrerazko kazetaritza ekoizpena eta nafar idazleen jarrera aparte ikertu nahi genuke, gipuzkerarekin nolabait lotuta bazegoen ere. Gure ustez, zenbait aldizkari eta idazle (*Zeruko Argia* eta Fermin Irigarai, zehazki), Ipar eta Hego Euskal Herriko euskalki edo, hobe esanda, banatasun idatzien arteko zubi izan ziren. Adibide batzuekin hobeto ikusiko dugulakoan, has gaitezen *Zeruko Argiaren* jarrera piska bat aztertzen.

Gure ustetan, Iruñako kaputxinoek, nahiz eta goi-nafarreraz idatzi, gipuzkerara begira zeuden. Gogoratu behar dugu hasiera-hasieratik Euskaltzaindiaren aldeko jarrera mantendu zutela, eta *Zeruko Argiaren* zuzendaria zen Damaso Intza lehenengo euskaltzainetako bat izan zela. *Zeruko Argia* (hau ere azpimarratu nahi genuke), Euskaltzaindia sortu zen urte berean hasi zen argitaratzen.

Zeruko Argiak erabilitako idazkerak, jarrera sabindiarretatik oso urrundua, esan bezala gipuzkerarako kutsua bazuen. *Bertze* ordez *beste* idazten zuten, *det* gehienetan agertzen bada, *det* bezalako formak ere maiz agertzen ziren; noski, nafarrerazko ezaugarriak ere mantentzen ziren: *orok* eta *guziak* bezalako formak agertzen ziren. *Zeruko Argiakoek* hizkuntzari buruz zuten jarreraren beste adibide bat baino ez dugu emango. 1919an B. de Arrigarai kaputxinoak *Euskal-irakaspidea o sea Gramática del euskera* liburua agertu zenean, Aita Osinburu *Zeruko Argiaren* idazleak zera esan zuen:

Itzulgai eta ariketak gipuzkoeraz daude. Arrigarai Abak euskelgi ori berariz erakutsi nai izan du bere Euskal-Irakaspide onetan, baino bizkaierazko aditza (berboa) osorik dakar eta gure anai napar-laburditarrak darabilten aditzak dituen alderik aundienak, garaiz oarrerazten ditu. Onela ba euskelgi guziak zerbait eza-guru nai dituanak Euskal-Irakaspide au on aundiz irakurri dezake (...).

Nere ustez, *zait*, *zaizkait*, *zatzaít*, *zatzaizkait* eta beste orrelako notin (persona) taldeak baño, beste aukerak: *zait*, *zait-zu*, *zai-o* (*zayo*), *zai-gu*, *zait-zute*, *zai-e* (*zaye*) idatzi ba'litu ikasteko errazagoak izango ziran (...) (*Zeruko Argia*, 1919/X, 163. orrialdea).

Honek zer esan nahi du? Arrigarairen eredua, zuzenketa txiki batzurekin, onartzen zutela: alde batetik, gipuzkeraren nagusitasuna, nahiz eta beste euskalkiak eza-gutu behar, beharbada gipuzkera osatzeko edo, hau da, Azkuek (eta Garitaonaindiak, ez dezagun ahaztu) proposatutako gipuzkera osotuaren antzeko gauza bat. Ikusi dugunez, behenafarrera eta lapurtera sail bakar batean sartzen zuten. Goi-nafarrera, ordea, ez da aipatzen. Bide batez, esan behar dugu Arrigarai *Zeruko Argian* maiz idazten zuen Aita Zelestino Kaparroso zela, "txikitan erdaldun uts-utsa, ta orain... euskeldun bikaña. Erriberako zelaietan euskeraz iñork ere tutik ez dakin tokikoa da".

Aipatu nahi dugun beste idazlea Fermin Irigarai *Larreko* dugu. Bere garaikideek ederki estimatua (*Lizardik* euskarazko egunkariaren proiektuan parte har zezan deitu zuen), landua, kultura handiko gizona, *Napartarran*, *Amayur* eta *Zeruko Argian* ezezik, Ipar eta Hego Euskal Herriko aldizkari askotan ere idatzi zuen. Fermin Irigaray *Larreko Argian*, *Euzkadin* (eta baita Baionako *Eskualdunan* ere) bere sorterriko euskalkia erakutsi zuen. *Argian* hasi zen idazten 1924ko martxoaren 23az geroztik, ia ia astero, *Larreko* bere ohizko izengoitiaz “Naparroa’tik” izenburupeko artikulua, Baionako *Eskualdunan* bezalaxe. *Argian* argitaratutako lehen artikulua hura hona ekartzea komenigarria iruditu zaigu:

(...) Guk ere, Napar alde untan, nai ginuke zerbait alako; astekaritxo bat bedere, napar-euskeran egina; baño ori, ametsetan dabila.

Baño, ¿nork daki? *guti uste dugun lekuan dago* “erbia lo”.

Gaurko ametsa biarko egia daiteke. Ametsetan gaudeno; ARGIA dugu napar-euskaldunek ere gure begi begiko astekari euskalduna (...) (*Argia*, 1924/III/23, 153. zenbakia, 1. orrialdea).

Erantzuna ezin hobea izan zen:

ARGIA’ri omengarri zaio zu bezalako idazle bikaña bereganatzea, eta poz-oz zure “napar-euskera” mamitsuari orri atal bat eskeintzen diogu. Jarraitu, bada, ta artu itzazu gure eskerrik beroenak.

Ondo asko egin zuten, *Larreko* ez baitzen idazle berria. 1869an jaioa, Nafarroako herriska batean sendagile gaztea zelarik ikasi zuen euskara. Hizkuntza herritarrek, klasikoen irakurgaiak eta astekari batek (*Eskualduna*, hain zuzen ere) izugarritzko eragina izan zuten berarengan; Irigarai berak kontatzen zuen Aingeru bere semeak *Diario de Navarra* delakoan 1969an argitaratu zuen artikulua batean. Aitak, 1949an hil baino lehen idatzi omen zuen:

Berehala zerbait ikasten hasi nintzen, salde-modu zenbeit egiteko bederen. Herri hartan bazen emakume aberats bat, saratarra, eta andere huni Baionatik ESKUALDUNA astekaria bialtzen zioten. Ikasi agertu beharrez, edo neri lagundu naiez, astero ematen zidan ESKUALDUNA. Egia errateko, leenbizian guti irakurtzen nuela adigaitza baizitzaidan.

Baño ni ere, euskara ikasteko gai nintzela edo aski erne, ikasiago agertzeko andere haren aurrean, egin ahalak egin nituen kazeta hura irakurtzera, eta ikasteko (...).

Jarraikitzen nitzaien ESKUALDUNAREN irakurtzeari, arriturik nindagon ikusiz, edozein gairi buruz nolako erreztasunarekin zerabilaten euskara, ez bakarrik kazetaren idazle nagusienek, baizik herrietako berrielzale guztiek (...). Bereziki 3 idazlez oroitzen naiz; Iriart-Urruty, Abaddie, eta Adema, apez-kalonjeak iruak (...).

AXULARREN GVERO liburua, nik ezdakit zenbat aldiz irakurturik nagon (...). Zein politak Elissanburu handiaren ipuin eta olerkiak. Ipuinetan politena PIARRES ADAME. Gero daude ADEMA bi anaien olerki ederrak; DARANATZ oroitulariarenak, SAINT PIERRE, OXOBI, Elisalde ZERBITZARI, DIHARAS-SARRY, LAFITTE, SOUBELET eta beste askoren irakurgai mamitsuak.

Ez pentsa gero, mugaz hunaindian ezdugula euskar-idazle onik; huna hemen, MOGEL, LIZARRAGA, Gregorio ARRUE, AGIRRE, MENDIBURU, oberenetarik eta azken denboretan, Azkue, Altube, Olabide, Urruzuno, Kirikiño, Orixe, Lauaxeta, Zamarripa, Enbeita, Aranzadi, etc. (...).

Hala eta guztiz ere, Axular zen bere idazlerik maitatuena: "Euskalki guztien gaitetik eta euskal idazle guztien buruan AXULAR handia dugu; eta bere omen handiko GVERO liburua da maisuena eta aberatsena euskaraz denen aburuz" (apud Larrea & Diez de Ultzurrun 1987).

Eskualdunatik ikasi ezezik, bertan idatzi ere egin zuen *Larrekok* 1920 urteaz gozotik. Interesgarria izan behar zuen, derrigorrez, hain irakurria zen idazle honek *Argiarako*. Gainera, nafarrerarekiko eta, nolabait ere, lapurtera klasiko edo behintzat klasikoen idazkerarekiko harremanak zekartzan euskarari buruzko ideia berdintsuak zituen Larrekok:

(...) Aspalditik, apur bat, ametsetan ibili ginen; euskar-idazle guziek, gure euskar-lanak, izkelgi bateko jauntzitan eman bear ote ginituen (...) ¿Zergatik ez bildu, bazter guzietako idazlariak eta itz-emanazi alkarri laguntzeko?

Bein ori erdietsiz gero, ez litzateke bidezkoa, illekari bat argitaldu izkelgi guzietako lanez bete ta?

Euskaltzaindikoek ez lukete bere gain artuko olako lan eder bat? (...).

Nik baño obeki dakizue; izkelgi guziak bateratu baño leen, Azkue jaunaren bideak ibili bearko ditugula eta ura bezain gai ezpagara, bakotzak zerbeit eginez, guzien artean egin dezakegu bide.

Nola nai den; izkelgi guzien nagusitu bear diogu, aal daiken obekiena. Euskal Idazlariak, izkelgi orotan nagusitzen bagiñezke, laster ginuke gure baitan, amesten dugun elburua jorzeko indarra! (...) (*Argia*, 1924/VIII/31, 176. zenbakia, 1. orrialdea).

Larrekoren laguntza iraunkorra izan zen; eta baita emankorra ere. Nolabait nafarraren bidez lotzen ziren gipuzkera eta naparrera, Irigaraik Iparraldeko idazkeraren zenbait ezaugarri ekartzen zituelarik, *Eskualduna* eta *Argia*, Iparralde eta Hegoaldeko tradizioen arteko zubi bihurtuz.

3. Euskal kazetariak: Idazleak eta urgazleak

Nortzuk idazten zuten euskarazko aldizkarietan? Izen batzuk ezagutzen ditugu: Garitaonaindia, Esteban Urkiaga, Nikolas Ormaetxea, Resurrección Maria de Azkue, Ebaristo Bustintza, Gregorio Mujika, Ander Artzeluz... Izen aski ezagunak. Baina, nortzuk ziren "Euskalerriko berriak", esaterako; idazten zituztenak? Norengandik zetozen berriak?

Normalean, euskarazko aldizkariak herrietan bazuten urgazle bat. Korrespontsal hark bere herri eta askotan inguruko herrien berri ere ematen zuen. Baina, *Argian* agertutako lekukotasunek susmarazten digunez, ez hori bakarrik; askotan, idazkari haiek aldizkariaren banatzeaz, distribuzioaz, arduratzen ziren.

Gure ustez, nolako korrespontsalak (eta nolako berriak eramaten zituzten astekarrira) jakiteko, hoberena *Argian* agertutako lekukotasun bat transkribitzea da. Testi-

gantza hau ezin dela kasu eta herri guztietan aplikatu badakigu, baina baliteke sistemarik erabiliena izatea. Aipatu testuan idazle ezezagun batek Don Felipe halako bati omenaldia egiten dio. Don Felipe hura Oñatiko apaiza zen, herri nahiko handi batekoa, beraz. Dirudienez, abadea Oñatiko *Argiaren* "idazkaria" zen:

Nunnai ta noiznai euskera garbi erabiliko zuan. Euskal ingi ta idaztiak Don Pelipe izan-oi zuten Oñati'n zabaltzalerik beroena. Euskal-idazti bat argitaltzeko zegqan berri artu ordukoxe eskatuko zituan sei-zortzi bat, bere idaztitegi ederre-rako bat euskaltzale berriren batzuen artean zabaltzeko. Beste onenbeste egin oi-zuan izparringiekaz ere. Eta, jakiña, ARGIA'k ere Don Pelipe izan bear bere zabaltzalerik sutsuena. Argitaldu baño askoz lenago asi zan bere berri ona zabaltzen. Lenbiziko zenbakia Oñatiratu zanean, or dijua Don Pelipe bere sakel zabalak (zabalak zituen Don Pelipe'k sakelak biotza bezalaxe) ARGIA'z beteak dituala.

-Eldu zaigu ba ARGIA ere —esaten dio mutil gazte bati bat luzatuaz— oso polita dator.

Arutzago, solo-muturrean, zati bat irakurtzen dio baserriar bati. Baserriarra adurra dariola da nekazaritza'ko arala entzuten. Eutsi —esaten dio Don Pelipe'k— zerrorrek apurka apurka irakurriko dezu astea joan bitartean.

-Neronek ezingo det irakurri, baña gure Josetxu ia polito dator eskolan eta berari irakurri eragingo diot.

Onela sei-zazpi zenbakiak zabaldu ondoren etxeruntz dijoala (...). Eta gero euskera izkutatuaz, eroriaz, galduaz dijoala... Ez erri bakoitzean Don Pelipe ba bagenu (*Argia*, 1924/VI/22, 166. zenbakia, 1. orrialdea).

Adibide honetan erakusten zaigu zer nolako pertsonarengan jartzen zuten konfiantza. Herri bakoitzeko euskaltzale amorratu bat, eta euskaraz idazten zekiena, behar zuten, "Don Felipe"ren gisako bat. Seguruena, herri gehienetan baldintza horiek betetzen zituen apaiza zen.

Hala eta guztiz ere, hain desberdinak ziren idazleen idazkerak nola batu? Lehenxeago esan dugu *Argian* behintzat idazkeraren batasuna nabaria dela. Nola lortzen zuten batasun hori? Gure ustez, adierazpena Bernardino M. Hernando Madrileko Unibertsitate Complutenseko irakasleak "unidad redaccional" (Hernando 1988: 93-106) deitzen duten kontzeptuan datza. Ikus dezagun irakasle horrek honetaz zer dioen: "Cada periódico funciona como una especie de *comunidad lingüística* que se refleja, fundamentalmente, en el léxico". Eta jarraian adierazten du nola osatzen diren "hizkuntz komunitate horiek:

Los miembros de un periódico como componentes de una comunidad lingüística lo son en tanto que reflejan su pertenencia en las páginas de ese periódico. Pero no puede olvidarse que cada uno de ellos posee otras conexiones fuera del mundo del periódico y que entre el periódico y sus otros mundos han de establecerse intercambios, mezclas, 'contagios' que enriquecen y condicionan las manifestaciones lingüísticas. Y mucho más si, como no es infrecuente, el periodista exterioriza verbalmente su mundo particular en manifestaciones lingüísticas ajenas al periódico: el caso de periodistas que alternan su función periodística con otra profesión.

Euskal kazetariak, jakina, ez ziren kazetari profesionalak, ez behintzat gaur egun duen esanahian; gehienak erlijiosoak ziren, jesuitak, apaizak, etab. Ogibide liberale-tako jendea ere bazegoen: sendagileak (“Larreko”ren kasua), abokatuak, arkitektoak (*Txistu* komikia 1927.ean martxan jarri zutenak), etabar. Maila kulturalak berdint-sua izan behar zuen, eta ideologia antzekoa. Baina *Argia* eta beste euskal aldizkari batzuetako idazle gehienak “hizkuntz talde” edo “komunitate” bat osatzen duteneko gure hipotesia indartzen du B.M. Hernandok eranstean duenak: “El nivel máximo de identificación lingüística con el registro que podemos llamar estándar del LP [lenguaje periodístico] de un periódico determinado está en el apartado 1, en los textos no firmados y sin pie de agencia”. Arlo horretan Hernandok aipatzen ditu sinadurari-k gabeko testuak, testu laburrak, editorialak, “suelto” eta “gacetillak”: “Técnica y psicológicamente, el autor material de tales textos se inviste de la representación resp-onsabilizada del conjunto del periódico”.

Gure ustez, aldizkarietan (baita euskal aldizkarietan ere, dudarik ez) agertutako testurik gehienak pentsamolde trinko baten irudiak dira, eta horregatik ausartzen gara esaten laguntzaileez gain bazegoela *Argian* testuei batasuna ematen zien talde bat, are gehiago 1932ko urrian ‘irarkola’ edo inprimategia eta ‘banakola’ edo bule-goia bereizi egin zituztela kontuan hartzen baldin badugu; lehena Okendo kalean, 7an, zegoen, eta bigarrena Deun Iñaki’ren liburutegian, Avenidako 32.ean. Urte har-tako ale batean erakusten digute nolako zen bulegoa eta nola egiten zuten lan han zeudenek. 1991.eko udan Zarautzeko bere etxean Inazio Eizmendi *Basarrirekin* izan-dako elkarriketa batean, bertsolari eta kazetariak, 30.eko hamarkadan hain zuzen *Argiaren* orrialdeetan idazten hasi zenak, baieztatu zigun nola herrietatik urgazleek (baserritarrek kasu askotan, berak zioenez) bidalitako testuak Donostiako bulegoan zuzentzen ziren, idazkera batzeko asmoz edo.

Oraindik ere beste kontzeptu bat argitu behar dugu: gaur egun komunikabideen estilo-liburuen aitzindaria *Argiaren* idaztarauak ditugu. Gaurko liburuetan (E.I.T.B.ren *Euskarazko albistegiatarako esku-liburua* eta *Euskaldunon Egunkariaren esti-lo liburua*, biok 1992an argitaratuak) komunikabide bakoitzean hizkuntz-batasuna lortzeko erabili behar diren arauak ezartzen dira, zalantzak argituz. Gaur egun eus-kara batua finkatu eta onartua da, beraz oinarrizko hizkuntza, barietate estandarra alegia, badago. *Argiaren* garaian, aldiz, ez. Horregatik, bere estilo liburua beste behar batzuen erantzuna da. Lehenengoz, zein barietate erabili behar den erabakitzen da, gero eredu horren ezaugarriak emateko. José Fernández Beaumont irakasleak dioenez, estilo liburuek batez ere hiru zeregin betetzen dituzte:

Fijación de normas en áreas de controversia del lenguaje.

Unificación del idioma.

Defensa del idioma (1988: 151-164).

Orain arte *Argiari* buruz esandako ia gutzia beste euskarazko aldizkari informati-boetan ere aplika daiteke. *Euzkadiren* kasuan, nola euskaraz atal bat baino ez zegoen, batasuna arduraduna ematen zuen: Ebaristo Bustintzak, esaterako, hizkuntz-eredua asko zaindu zuen. *Euzkon* eta *Egunan*, ordea, ez da hainbesteko batasunik somatzen. *Euzkon* testu gehienak bizkaieraz daude, baina badago gipuzkerazko zenbait testu

ere. *Egunan* bizkaiera da nagusi, orobat, baina hala ere gipuzkoar asko ere bazeuden, Gipuzkoa asaldatuena menpe erori ondoren Bizkaiera joandakoak. Dirudienez, hasieran iskanbilaren bat sortu zen, eta azken batean erabaki zuten norberak bere euskalkia erabiltzea, batasunik gabe.

Egunaren bulego edo erredakzioa osatzen zutenak, bestalde, oso gazteak ziren. Zubikaraik 21 urte zituen, eta Erkiaga, Mendizabal eta Arizmendiarieta ere gazte-gazteak ziren. Laguntzaile gehienak, halaber, gazteak ziren, hala nola *Basarri*. Arizmendiarieta izan ezik, beste guztiak laikoak ziren.

Herrietako urgazleei buruz gutxi dakigu. Ez dugu gehienetan beren izenik eza gutzen, eta ez dago beren nortasuna zein zen jakiterik. Hala ere, *Euzkori* dagokionez, badakigu euskaldun berriren bat bazegoela:

‘Kepatxu’ gure idazle bizkorak astian-astian erri onetako albisteak Euzko’ra bidaltzia euzkeldun-barri gazo oneri leporatzen deutso (...) (*Euzko*, 1932/VIII/20, 4. zenbakia, 10. orrialdea).

Kepatxu horrek Mundakatik bidaltzen zituen berriak. Ezer gutxi dakigu, bestalde, herrietako urgazleei buruz. Baina, euskal urgazleei buruzko ataltxo hau bukatutzat eman baino lehenago, emakumeen garrantzia azpimarratu nahi genuke. Euskal Herriko erdarazko kazetaritzan ez bezala, emakume batzuek euskaraz idatzi zuten. Fenomeno hau E.A.J.rekin eta abertzale jeltkideekin zerikusia zuen Emakume Abertzale Batzak sortzen lagundu zuen. Badakigu Nafarroan, Gipuzkoan eta Bizkaian emakume batzuk berriak, ipuiak eta denetariko testuak bidali zituztela euskarazko aldizkarietara. Izenak, berriro ere, ez dakizkigu, eta nortasuna ere ezezaguna egiten zaigu. Badaude, ordea, bizpahiru adibide, aipatu nahi genituzkeenak. Bata Robustene Mujika *Tenerena* da. Deban jaio zen 1888an, eta Gipuzkoako herri honetan hil zen 1981ean. Emakume Abertzale Batzarekin lotua, 1935ean Gipuzkoako presidente izendatu zuten. 1923an Oiartzungo Euskal jaietan hitzaldi bat eman zuen. Hizlari ona, idazle trebea, liburu batzuk idatzi zituen: antzeslanak (*Gogo-oñazeak* eta *Gabon*, 1935ean), olerkiak (*Aberriaren udaberria*, *Ama*, *Arno’ko kurutza* eta *Miren Itziar’ri idazkiak* eta *olerkiak*). Kazetari nekazina ere izan zen, bere testuak *Euskal Esnalean*, *Euzko-Deyan* (1921), *Gure Herrian*, *Euzkeraan*, *El Día*, *Euzkadin* eta *Argian*, besteak beste, agertu zirelarik.

Beste kasu bat Gabilondo emakumearena dugu, Mungiakoa, *Egunan* idazten zuena. *Egunaren* lehen zenbakitik hasi zen idazten. Gero ere “Euzko emakume maitia” eta “Euzko emakumiaren gixarte-lanak” izenburua zeramaten atalak idazteari ekin zion. Bertan adierazten zituen zeintzuk ziren Euskadiko emakumearen zereginak: “Euzkadi euzkaldundu”, “euzko ekandubak biztu” eta “semiaren adimena aberastu”. Zeregin horiei beste bat erantsi behar zitzaion: “Otoi eta lan Jaungoikua eta Aberrija aldeztu diñardugun gudarijon aldeztu”. Azkenik, Gerra ondoren hasi zen idazten (batez ere ipuiak, kontakizunak, olerkiak eta testu literarioak) Errose Bustintza, *Kirikiñoren* iloba. Erbestean 1939an argitaratutako *Euzko Endan* agertu ziren bere lehen testuak.

4. Irakurlegoa

Atal honetan saiatuko gara adierazten nortzuk ziren *Argia* irakurtzen zutenak (hauxe baita gehien ezagutzen dugun aldizkaria), zer nolako jendea zen, non bizi zen, zer maila kultural zuen, eta oro har, ahalik eta irakurleagoaren ezaugarri gehienak ematen. Hitz batean esanda: nori zuzenduta zegoen aldizkari hura. Donostiako aste-karia adibide eta ardaztat hartu dugu, irakurleagoari buruz datu gehien ematen duen aldizkaria delako, eta oro har, 20. eta 30.eko hamarkadetako euskarazko aldizkarien irakurlegoa *Argiaren* parekoa zelako, edo behintzat aldizkari haien bultzatzaileek perfil hartako irakurlea bilatzen zutelako.

Komunikabide guztietan bezala, bi gauza kontuan hartu behar ditugu: lehen, irakurlego jakin bati, bere ezaugarriak dituen irakurlego bati satisfazioa emateko sortzen direla. Horren arabera, komunikabide bat bere irakurlego edo lortu nahi duen irakurleagoaren ezaugarrietara moldatu behar da. Komunikabide horrek lortuko du arrakasta baldin badauki nolako irakurlego, entzulego edo ikuslegoa duen. Irakurlego, entzulego edo ikuslegoarekin batera, komunikabideak ere aldatu beharko du, baina bakarrik egingo du lehenago publikoa aldatzen baldin bada. Beraz, teoria honen arabera, publikoa da komunikabide baten ezaugarriak inposatzen dituen, eta ez alderantziz. Lehen irakurlegoa zen, gero aldizkaria sortu zen, eta irakurleagoak aldizkaritik tira egiten du.

Bestaldean badago beste teoria bat, kontrakoa dioena hain zuzen: komunikabideak hautatzen du bere publikoa, mugatu ere egiten du, eta neurri handi batean behintzat, nahi dituen ezaugarriak ezartzen dizkio. Komunikabideak “informatzen” du, hau da, “forma” ematen dio publikoari, eratu egiten du bere moldera.

Ez bata ez bestea ez zaizkigu guztiz komentzigarriak iruditzen. Uste dugu hasieran publiko jakin bat egon behar dela, komunikabide egokirik ez duen publiko bat, horregatik komunikabideak sortzen dira, sortzen dituztenek uste dutelako publiko bat, bere publiko berezia, badutela. Beraz, publiko horrexeri zuzenduta dago komunikabidea. Baina gero inuxentea iruditzen zait suposatzea publikoak bakarrik esaten duela nola izan behar duen komunikabidea, komunikabidea aldi berean bere ezaugarriak inposatzen saiatuko dela kontuan hartu gabe. Gure ustetan, dinamika bikoitz hori argi ikusten da *Argiaren* historian. Dударik gabe, *Argia* saiatzen da lortzen irakurlego jakin bat, batik bat Gipuzkoako nekazariak osatzen zuten hura hain zuzen ere; hasiera-hasieratik bereganatu nahi du gizatalde hura. Baina hasiera-hasieratik ere ezaugarri ideologikoak, pentsamoldeak, baita idazkera ere, transmititu nahi die. Aurrerantzean, irakurlego berriak lortzen saiatuko ziren: umeak, euskaraz irakurtzen ari ziren haiek... Argi dago irakurlego berrien sorrerarekin batera, komunikabidea, aste-karia saiatzen dela moldatzen, baina, aldi berean, irakurlego berriak, aurrekoekin egin zuen legez, moldatzen saiatuko zen.

Bilakaera bikoitz horren ezaugarriak ikusiko ditugu hurrengo parrafoetan. Lehenengo *Argian* esaten digutenez, sortzaileak Euskal Herrian ikusten zuten hutsune bat betetzera zetozen, euskaldunentzako ia aldizkaririk ez egoteak uzten zuena, hain zuzen:

Euskalerrriak zez aldu euskerazko papertxo bat meretsi? Euskaldun geyenak ziaroko gurtzetan gaude gai ontaz. Utsune ori betetzera, dator gure lana.

Argia euskarak kultur gauzetarako balio duen ala ez ezбайдan zegoenean sortzen da. Donostiako astekaria sortu zutenen iritzia, noski, edozertarako balio zuelakoa da:

Esan oi da, euskerazko gogo-lanak alperrikakoak dirala, euskera ortarako gai ta zoar ez dalako. Orixe dasakenari, oraintxe alderdi egokiya datorkiyoke, gure lantxoak ikusi-ta, bere iritxi makurra ayenatzeko.

Haien betebeharra, aldiz, askoz ere umilagoa zen, herriko euskaldunei heldu nahi baitzieren:

Gure lana beragokoa; lurraren axalean ibilli nai giñake, oraindik ortxen dau-de ta euskaldunen abarka eta mantarrak; bañan astero-astero irakurri ezkeru gure papertxo au, gure irakurle maiteak asko ikasi dezakete, uste gabeka ta pittin-pittinka eragin oi diralako nagusi izena daramate gizarteko jakinbide guzik (*Argia*, 1921/IV/24, 1. zenbakia, 1. orrialdea).

Erabilitako idazkera erraza zen, baserriarrek ulertu ahal izateko modukoa, lehen esan bezala. Eskeintzen zituzten gaiak nekazaritzari lotuta zeuden; “Nekazaritza” deitutako atala, esate baterako, ferien informazioa, etabar. Herrietako eta baserrieta-ko jendeari, batez ere, zuzenduta zegoen. *Argiak*koen asmoa euskaldunak euskaraz irakurtzera bultzatzea zen:

Emen gabiltza gu, izerdi patzetan, astero-asteroko lanez. Euskera eder ta zaka ez darabilkigu agiyan; bañan euskeraz azaltzen ditugu, esku, beso, arpegi eta barrenak, euskaldunak zerbait bederik irakurri dezaten, ta irakurtza bide mintzakera geyotu dedin (*Argia*, 1921/VIII/24.).

Euskaldun alfabetatugabeak alfabetatzea zen beren asmorik nagusienetariko bat:

Irakurtzen eta idazten ikasteko alegin guziak egin bear dira. Ta ez ikasi bakarik: ikasi eta gero, asko irakurri ta asko idatzi.

Batez ere... irakurri... irakurri... euskeraz gero ta gauza politagoak idazten dira-ta (*Argia*, 157. zenbakia).

Euskaraz irakurtzeko gai izango ziren euskaldunak prestatzeko zen, beraz, *Argia*-ren asmoa. Gipuzkoako herri nekazarietako euskaldunek osatzen zuten *Argiaren* irakurlegoa. Momenturik egokienean sortu zen aldizkaria: 20. eta 30.eko hamarkadetan euskalduntze eta alfabetatze prozesua gorantz zihoan. Irakurlego hark komunikabi-deak behar zituen, euskarazko informazioa, eta *Argiak*, beste aldizkari batzuek bezala, eskeini zien. Baina, aldi berean, irakurlego berri bat sortzen ari zen, gizatalde garrantzitsu bat. *Argiak* lagundu zien alfabetatzen, baina euskaraz irakurri eta idazteko gauza izaten hasten zen euskaldungo berriaren ezaugarriak kontrolatzen saiatu zen. Besteak beste, gizatalde hura pentsamolde jakin bat jasotzeko egokia zela kon-turatu ziren.

Hitzegin dezakegu, bada, irakurlego berri batez? Gure ustez, bai. Industrializa-zioa eta komunikabideak heldu arte, Eliza eta pulpitoak ziren nekazarien informagu-neak; han apaizek —zeinek euskara idatzi eta kultoaren jabe baitziren— beren pentsamoldearen arabera predikatzen zuten, euskal herriari pentsamoldea huraxe igor-tzen. Haren indarra herrietan zegoen.

Industrializazioarekin batera, antzinako ezaugarri batzuen galera edo galtzeko arriskua badator. Euskara bera ere mehatxatuta dago. Elizgizonek ikusten dute nola bere publikoa galduz doan. Hiri eta herri handietan, atzerritar langileen etorrerak alde batera uzten du euskara, baina ez hori bakarrik, euskararekin batera transmititzen zen pentsamoldea ere indarra galduz doa. Komunikabide berriak datoz. Horien kontra jokatu beharra dago.

Euskaldungoa alfabetatzeko, euskaraz irakurtzeko gai izan arte prestatzeko beharra ere sortzen da. Alde batetik, gainerako komunikabideen kontra (elizgizonek pentsamoldearen kontrakoak) jokatu beharrean aurkitzen dira, eta beste alde batetik, komunikabide horiek aprobeztatzen dituzte irakurlegoa alfabetatzeko eta prestatzeko. Bi eginbehar aurkitzen ditugu, bi asmo: bata, ideologia transmititzea, eta bestea, irakurlegoa ideologia hura jasotzeko moduan prestatzea.

30.eko hamarkadan, gero eta euskaldun alfabetatu gehiago zegoen, gero eta ume gehiagok euskaraz irakurri eta idazten zekiten edo ikasten ari ziren. Ume euskaldunak izango ziren bereganatu nahi izan zuten irakurlego berria, eta komunikabide berriak eskeini zizkieten, komikiak esaterako. Heziketa ere ezinbestekoa zen. 30.eko hamarkadan badaude informazio orokorreko aldizkariaren beharra aldarrikatzen duten idazleak, irakurlegoak beste informazio aurreratuago bat behar zuelako. Justo Mokoroak dio 1936an argitaratutako *Genio y lengua* liburuan:

De los dos semanarios EKIN y ARGIA, el uno es primordialmente doctrinal-religioso y lleva la "información general" como un accidente; y el otro también está muy lejos de poderse llamar "un órgano de información" —como no se pretenda confundir la "información" con la "gaceta o crónica menuda" de corresponsales "aficionados"—; de donde resulta que ni uno ni otro deben bastar para colmar las aspiraciones actuales de nuestro público; como, en efecto, no las colman, a juzgar por el favor creciente de los periódicos erdaldunes, llámense o no vascos (Mokoroa 1936: 66).

Gure ustez, aldiz, *Argiak* lortu zuen Gipuzkoako euskal irakurlegoa prestatzea, irakurlego alfabetatu berri baten sorrera ikusi eta haren eskaerak bete zituelarik; baina, noski, haien modura egin zuten, nahi zuten informazio mota argitara emanaz, nahi zuten irakurlegoa eratuz.

Garai hartan aldaketa asko sortu ziren Euskal Herrian; modernitateari aurre egin behar izan zioten elizgizonek. Baliabideak asmatu zituzten. Errepublikak heldu orduko bazeukaten ideologia nazionalista —ideologia hura baitzen haien interesak hobeto defendatzen zituen— jasotzeko prest zegoen gizatalde handi bat. Bazeukaten ere hori lortzeko komunikabideak. Beharbada, Gerra heldu zenerako beste aldaketa batzuk beharrezkoak ziren, baliteke beste komunikabide aurreratuago batzuk, informazio orokorrekoak, edota zeuden komunikabideak hobetuz irakurlego berriaren eskaerak betetzeko garai egokia izatea.

5. Irakurle kopurua

Komunikabide idatzi baten historia egiterakoan, arazo metodologikorik handienetariko bat izaten da zenbat ale inprimatu eta saltzen ziren jakitea; gaur egun ere,

zaila izaten da egunkari eta aldizkarien tirada zehatza ezagutzea. Tirada ezagutu arren, berehalaxe beste arazo bat sortzen da: zenbat irakurle du aldizkariak? Normalean, "ratio" batzuen arabera kalkulatzen da irakurle kopurua, argitaratutako aleak zenbat diren jakinez gero. Hala ere, "ratio" horiek ez digute beti egia esango. Euskarazko kazetaritzan ere berdin gertatzen da. Egia esan, oso datu zehatz gutxi dakigu: *Argiarenak*, *Euzkori* buruz zeozer, eta *Egunari* buruz ere zerbait, lekuko bidez. Datu zehatzenak *Argiarenak* dira, beraz, hauxe izango da ikertuko dugun lehen aldizkaria.

Argiaren kasuan, zorionez, badaude datu zehatzak, beraiek emandakoak hain zuzen. Zenbatetarainoko fidagarriak diren, hori ez dakigu; hala ere, besterik ez dagoeenez eta pertsona desberdin batzuek aipatzen dutenez, sinistu ere egin beharko dugu. J.M. Irurek 1930eko ekainaren *Euskal-Esnalean* Bittor Garitaonaindiari egindako omenaldian dio 7.000 ale baino gehiago argitaratzen zituztela.

Badirudi Garitaonaindiak eta *Argia* atera zutenean hainbeste saltzea ez zutela espero, baina 1928an 7.000 astekari saltzen zirela.

Ezin dugu jakin, berriz, zenbat aldizkari kaleratzen zen lehenengo urteetan. *Argian* bertan agertzen den lehen erreferentzia zuzen eta zehatza 1924an aurkitzen dugu:

(...) Astian 6.000 ARGIA zabaltzen dira: ARGIA bakoitza bost lagunek irakurtzen badute, 30.000 ARGIZale gera (...) (*Argia*, 1924/V/4, 154. zenbakia, 1. orrialdea).

Gaur egun irakurle "ratio" a saldutako aleko 3-4 dela pentsatzen bada ere —batez ere, "ratio" hori egunkariei dagokie—, baliteke *Argiak* oen ustea zuzena izatea, astekariak irakurtzeko modua egunkariak irakurtzekoaz bestelakoa da. Dena den, garai hartako beste komunikabide batzuekin gonbaratuz, asko da: Bizkaiko *La Lucha de Clases* astekariak, esate baterako, Errepublika garaian 3.000 ale inguru saltzen zituen (cf. Miralles 1986). *La Tarde* egunkariak 5.500 ale inguru banatzen zituen, Donostiako *El Díak* 1936an 10.000-11.000 ale, eta *El Pueblo Vascok* urte berean 7.000/8.000 ale (cf. Granja 1986).

Mutriku bezalako herri batean 145 ale saltzen ziren astero, 1931ean hango koresponsalak dioena ontzat ematen badugu:

Uri ontan zerbait ARGIA asteroko euskaldun au saltzen da igandero adegkariak (sic) saltzen ditu egun ta bederatzi (109) eta arpidetuak dira gañera ogeita amasei beraz guztira gure erri onetan saltzen dira 145 ARGIA astero. Aurten Egutegiak saldu dira larogeita iru (...) (*Argia*, 1931/II/1, 3. orrialdea).

Mutriku zen, 1928an argitaratutako grafikoaren arabera, *Argia* gehien irakurtzen zen herrietako bat. Grafiko horren arabera, *Argia* Gipuzkoako ehun herritan gutxi gora behera banatzen zen. Gainera, Bizkaia, Araba eta Nafarroako zenbait tokitan ere heltzen ziren *Argiak*.

Argiak bere tiradarik handiena lortu zuen Errepublikan, Estatutoaren aldeko kanpainia zela eta:

Lengo astean Estatuto alde egin gendun ARGIA' ren zenbakari guk uste gendun baño arrera ohea egin diote Estatuto zaleak (...). Pozik jakin erazten dizute-gu ordea batetik eta bestetik zetozkigun eskariari erantzun al izateko zenbaki ar-

tatik 20.000 iyeki egin bear izan genitula (*Argia*, 1933/XI/5, 657. zenbakia, 2. orrialdea).

1928.eko datuen arabera, gutxigorabehera gipuzkoarren %2k irakurtzen zuen *Argia*, eta aldizkaria egiten zutenen ustez, %4,5k irakurri behar zuen. Asko irakurtzen zen Deban, Mutrikun, Zestoan, Zumaian, Zarautzen, Usurbilen, Pasaian, Hernanin, Legazpin, Leaburun, Itsasondon, Albizturren eta Errezilen. Herri haietan euskaldun portzentaia oso altua zen, %60 baino altuagoa. Hala ere, *Argiak*oen aurrekontuak bakarrik zazpi herritan betetzen ziren: Mutrikun, Deban, Azkoitian, Azpeitian, Usurbilen, Zarautzen eta Itsasondon; Mutrikun, Azpeitian, Azkoitian eta Itsasondon %80 baino gehiago euskaldunak ziren. Beste hirutan, %60 baino gehiago. Herri industrializatueta, aldiz, *Argiak* oso gutxi saltzen zuen, nahiz eta euskaldun asko egon, Eibarren adibidez. Arrakastarik handiena Debaldeko kostaldeko herrietan eta erdiko herri nekazarietan zetzan antza.

Banaketari dagokionez, badugu lekukotasun bat: Inazio Eizmendirena, Zarautzeko kasurako. Berak dioenez, Dolores izeneko emakume batek *Argiaren* aleak jasotzen zituen ostiraletan. Jakin badakigu astekaria larunbatetan saltzen zela. Baserritarrek erosten omen zuten Zarautzen behintzat ostiraletan, merkatu bat zelako. *Basarrik* kontatu digunez, baserritarrek irakurtzen zuten *Argia*, eta beraiek ziren astekarira testuak eta berriak bidaltzen zituztenak. Gero, Donostiako bulegoan, Artzeluzek, Zubimendik eta beste batzuek testuak zuzendu eta hizkuntzaren aldetiko batasuna ematen zieten.

Euzkok ez zuen *Argiak* beste arrakastarik lortu. Gutxi saltzen zelako argitaratzeari utzi zioten. *Euzkon* bertan aurkitzen dugu tiradari buruzko aipamen bakarra:

Zenbat *Euzko* euzkal-izparringi aberrtzale saltzen dira Bilbao'ko 30.000 euskaldun arttian? Berreun (200) baño ez, eta au lotsagarrijetan-be lotsagarrija da (...) (*Euzko*, 1933/III/4, 32. zenbakia, 2. orrialdea).

Egunari buruz badakigu gauza gehiagorik. Iturria egunkaria bera eta bizirik geratzen diren erredaktoreak ditugu. Egunkariaren arabera, 20.000 ale inguru egiten ziren. 28. zenbakian 18.000 mila ale inprimatzera ailegatu direla diote. 38. zenbakian 20.000 ateratzeko helburua lortu dutela diote. Eta beste helburu bat jartzen dute: 22.000 mila.

Hala ere, badirudi datu hauek exajeratuak zirela. Reizabalen ustez, ezinezkoa zen Bilbon hainbeste ale saltzea, Bilbo ez baitzen hiri euskalduna, nahiz eta gipuzkoar euskaldun asko hor egon (Reizabal 1973). Joseba Agirreazkuenagak ere dudatan jartzen du (Agirreazkuenaga 1989), eta *Egunako* erredaktore-buru zen Agustin Zubikararekin hitzegin ondoren, 10.000 baino ez zutela argitaratzen dio. Egunkaria salgai bazen, 15 zentimoko salneurrian, badirudi ale gehienak dohainik banatu zirela fren-teko gudarien artean.

6. Aldizkatasuna

Euskarazko kazetagintzaren helburua, 1929tik behintzat, euskara hutsezko egunkari bat ateratzea izan zen. Ezina izan zen Gerra arte. Hala ere, argitaratu ziren euskal egunkarirako urratsak edo frogak: *Argia*, zeinetan oinarritua 1929tik proiektua

egunkari bihurtu nahi zuten, eta *Euzko*. Biak astekariak ziren, Baionako *Eskualduna* bezala. Zornotzako *Ekin* ere, aurreko *Jaungoiko-Zale* hamabostekariaren bilakaera ere, astekaria zen, eragin handiagoa izateko asmoz edo. Ez zaigu kasualitatezko gauzarik iruditzen euskara hutsezko eguneroko kazetagintzatik hurbilen zeuden aldizkariak, aldizkari informatiboak gainera, astekari izatea. Horren zergatia aztertzen saiatuko gara. Ez ditugu orduan hemen kontuan hartuko aldizkari kulturalak ez eta erlijiosoak, bere gaia eta testuen luzaera eta motagatik aldizkatasun txikiagoa behar zutenak.

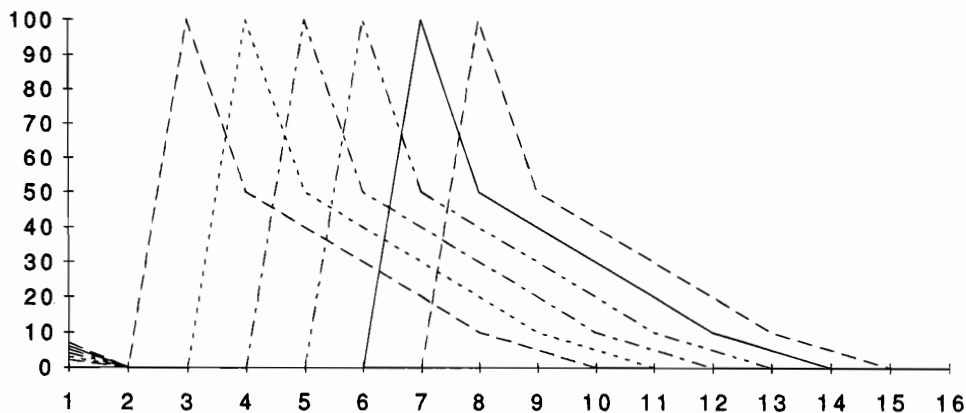
Argia edo *Ekinen* kasuan, zergatik astean behingo aldizkatasuna? Lehendabizikoz, erodek hala proposatzen zutelako: eredu horiek *Eskualduna*, *La Croix de Dimanche* eta *La Veu de Catalunya* astekariak ziren. Gainera, periodizitate edo aldizkatasun horrekin gauza batzuk lortzen ziren: bata, herrietatik bidalitako berriak freskotasuna ez galtzea (egunkaria izanez gero, berandu helduko ziratekeen), eta puntu honetan kontuan hartu behar dugu *Argia* eta *Ekin* egiten zuten inprimategiek beste gauza batzuk ere egiten zituztela, hasieran behintzat *Argia* beste ekoizpen bat baino ez zen. Beste gauza bat lortzen zuten astekaria izateaz: banaketa hobeto egin. Badirudi igandero ateratzen bazen ere ostiralean eta larunbatean hasi zirela banatzen. Errepideak eta bidak ez ziren gaur egungoak bezain onak, eta korxeak ez ziren oraingoak bezain azkarrak.

Baina abantaila guzti horiek hilabetekaria edo hamabostekaria izanaz ere lor zitezkeen. Orain azalduko duguna, aldiz, ez. Kontuan hartuz zer nolako irakurlegoa zuen euskara hutsezko prentsak, norentzako aldizkariak izaten ziren, konpreni daiteke egunkaria izatea gehiegikeria izango zatekeela; baserritar alfabetatugabeak ezin izango zukeen egunero —*Argia* kaleratzen hasi zenean, behintzat— euskarazko aldizkari bat irakurri. Asterokoa baino aldizkatasun handiagoak ere demaseko galera ekarriko zukeen. Euskaraz irakurtzeko zaletasuna eta ohitura pizteko hamabostean behin edo hilean behin aterako zen aldizkaria ez zuketean gogoan hartuko. Nolabait, euskaraz idatzitako aldizkari horrek eguneroko gauza izan behar zuen, egunero irakurri behar zuen baserritarak.

Gaur egungo metodoek esaten digunez, zuten eta artez zebiltzan. Egunkari bat, normalean, ateratzen den egunean bertan irakurri ohi da, oso gutxitan biharamunean eta batere ez handik hiru egunetara. Madrileko Informazio Zientzien Fakultateko irakaslea den Emilio M. Ramos-ek gure ustez ezin hobeto adierazten zuen astekariak irakurtzeko modua *C.IN.CO.* aldizkariaren bigarren zenbakian, 1989ko apirilean, “Audiencia de revistas semanales” zeritzon artikuluan:

Una revista, en este caso semanal, tarda varias semanas en morir por completo. Es importante tener en cuenta esta idea para aceptar el número medio de lectores por ejemplar que puede acumular una revista a lo largo de su vida, cifra que, en general, para todas las revistas suele ser muy alta (...). En la última semana habrá lectores que estén leyendo la revista de esa semana, otros lectores están leyendo la revista de la semana anterior, otros la de la semana anterior a la anterior y así sucesivamente (Ramos 1988: 26).

Argiago ikus daiteke astekariak irakurtzeko modu hori kopiatzen dugun grafi-koan:

Ondo aprobetxatu zuten ezaugarri hori *Argiakoek*, euskaraz irakurtzeko ohitura asmorik inportanteenetarikoak baitzen. Horregatik ez da harritzekoa 1925ean ziotena:

Lagundu, bada, guztiok, zuen buruan zintzotzat badaukazute, ARGIA zabal-tzen, irakurle bakoitzak beste irakurle berri bat gutxienez egin dezala. ¿Zure euskerarenganako maitasun eta gogo-indarrak ez al dira orrenbestaraño irixten?.

eta lehenago, 1921ean: “Asteroko ARGIA guziak gordetzeko usterik ez badezu, zabaldu laguneren artean, zerorrek irakurri ondoren”. Hori ez zatekeen posible izango egunkaria izanez gero. Irakurle goa egunero euskaraz irakurtzeko prest zegoela ikusi zute-nean, euskal egunkari bat ateratzen saiatu ziren 1929an. Arazo ekonomikoak zirela medio, ez zen lortu, eta, dakigunez, lehen euskara hutsezko egunkaria Gerra garaian agertu zen.

Bibliografia

- Agirreazkuenaga, J., 1989, “Prensa euskaraz: 1936.eko Gudaldian eta Lehen Euskal Gobernuaren garaian”, *Jakin*, 50, zenbakia.
- Altube, S., 1934, *La vida del euskera. Divulgación de los principios de la lingüística general aplicables a su defensa*, Editorial Vasca, Bilbo.
- Añibarro, P.A. de, “Gramática bascongada”, *ASJU*, III, 1969.
- Arana Goiri, L., 1932, *Formulario de los principios esenciales básicos del primitivo nacionalismo vasco contenidos en el lema ‘Jaun-goikua eta Lagi-zarra’*, Bilbo.
- Arana Goiri, S., 1896, *Lecciones de Ortografía del Euzkera bizkaino*, berrarg. *Obras Completas*, Sabin-diar-Batza, Buenos Aires, 1965.
- Argia*, 1921-1936.
- Argia'ren Egutegia*, 1922.
- Azkue, R.M., 1926, “Observaciones acerca de la obra *Langue basque et langues finnoises*, del príncipe Luis Luciano Bonaparte”, *Euskera*, VII, 1926, 29.
- , 1935, *Gipuzkera osotua*, Gaubeka, Bermeo.
- Eskualduna*, 1921.eko abuztuak 12.

Euzkadi, 1913/VII/10.

Euzko, 1932.

Fernández Beaumont, J., 1988, "Funciones de los libros de estilo en los medios de comunicación", *Revista de Ciencias de la Información*, Universidad Complutense, Madrid, 151-164.

Fishman, J., 1982, *Sociología del lenguaje*, Madrid, Cátedra.

Garitaonandia, B., 1922, "Garitaonandia'tar Bitor'ek Donostiko Batzarrean euskera'ren barasunaz irakurri zuen txospena'ren aterakizunak", *Euskera*, I.

Granja, J.L. de, 1986, "La prensa nacionalista vasca", in *La prensa de los siglos XIX y XX. Metodología, ideología e información*, EHU/UPV, Bilbo.

Hernando, B.M., 1988, "Hipótesis de trabajo para una lexicometría del lenguaje periodístico", *Revista de Ciencias de la Información*, Universidad Complutense, Madrid, 93-106.

Lafitte, P., 1944, *Grammaire basque sur le navarro-labourdin litteraire*, Baiona.

Laka, I., 1987, "Bizkaiko Aldundiaren euskarazko katedra (hiperbizkaieraren historia I)", *ASJU*, XXI, 2.

Larramendi, M. de, 1754, *Corografía de Guipúzcoa*, Editorial Vasca Ekin, 1950.

Larrea, J.M. eta Diez de Ultzurrun, P., 1987, *Nafarroako euskal idazleak*, Pamiela, Iruña.

Menéndez Pidal, R., 1962, *En torno a la lengua vasca*, Espasa-Calpe (Austral), Buenos Aires, 11-59.

Miralles, R., 1986, "La Lucha de Clases: Estudio de algunos aspectos de un periódico socialista vasco durante la II República", *La prensa de los siglos XIX y XX. Metodología, ideología e información*, E.H.U./U.P.V., Bilbo.

Mitxelena, K., 1973, "Iztueta, testigo político de su época", *Euskal Herria (1789-1850). Actes du Colloque International d'Études Basques*, Bordeaux.

Mokoroa, J.M., 1936, *Genio y Lengua*. Tolosa.

Mujika, G., 1924, "Irakurtzen eta idazten, ikasi", *Argia*, 157. zenbakia.

Núñez Ladevéze, L., 1979, *El lenguaje de los "media"*, Pirámide, Madrid.

Ramos, E.M., 1988, "Audiencia de revistas semanales", *C.IN.CO. (Cuadernos de Investigación en comunicación)*, 2. zenbakia, 26.

Reizabal, G., 1973, Eguna, *único diario en euskera (Bilbao, 1937)*, Nafarroako Unibertsitateko Informazio Zientzien Fakultatean aurkeztutako tesina argitaragabea.

Tierra Vasca, 1937.

Unamuno, M., 1901, "Discurso en los Juegos Florales celebrados en Bilbao el día 26 de agosto de 1901". Berrargitalpena *Obras Completas*, 327-343.

Uscal Herrico Gaseta, 1848.eko ekainak 30, 1. zenbakia, 1.

Villasante, L., 1988, *Euskararen auziaz*, "Luis de Eleizalde" Saila 9 Ed. Franciscana Aranzazu Zeruko *Argia*, 1919.

Zuazo, K., 1987, "Euskaldunek euskalkienganako izan dituzten jarrerez", *ASJU*, XXI-3.

ARGIA-ren idaztarauak*

Ř	ř	Erderazko rr bezela.
S	s	
Z	z	
X	x	Prantsesezko ch bezela.
Ť	ť	
T	t	
Ts	ts	
Tz	tz	
Tx	tx	Erderazko ch bezela.
U	u	
Ü	ü	Bidasoa'tik aruntz.
Y	y	

IZEN BIURKETAK (deklinazioa)

Gizon		gizon
gizona		gizonak gizonek
gizonaren ¹		gizonen
gizonarengan	}	gizonengan
gizonarengandik		engandik
gizonarengana		engana
gizonarenganaño		enganaño
gizonarenganako		enganako
gizonarenganontz		enganontz
gizonarengatik		engatik
gizonarentzat		entzat ^{2bis}
gizonarentzako	entzako	
gizonarekin	ekin	
gizonarekiko	ekiko	
gizonari	ei (ai)	
Mendian ³	mendietan	Burnirik
mendiko	mendietako	Burni gabe
menditik	mendietatik	Burnirik gabe
mendirá	mendietara	Burnitzat
mendiráño	mendietaraño	Burniaz, burniatzaz, burnietzaz
mendirako	mendietarako	Burniz
mendirontz	mendietarontz	Burnizko
menditar'		

*ARGIA'ren EGUTEGIAN (1928) argitaratuak.

(1) Eriak askotan gaizki esaten du: aitan etxean, aitaren etxean esan beafean

(2) Oek erabiltzen dira laburkiago, *gizonagan*, *gizonagana*, e. a.

(2 bis) Testuan *-k*.

(3) Askori (konsonantez bukatzen diranei) *e* bat ezartzen zaye onela: lur-luráan, egun-eguneko, e. a.

IZEN ORDEZKO BATZUK

Au, ori, ura

au	³ oek (auek)	óri	oriek ⁶
onek ¹	oen	óreek	
onen	oengan	órén	orien
onengan	oengana	óréngan	oriengan
onengana		óréngana	oriengandik
onengandik	oengandik	óréngandik	oriengana
onengatik	oengatik	óréngatik	oriengatik
onekin	oekin	órekin	oriekin
oni, oneri	oei	óri, oreri	oriei
onetan ²	⁴ oetan	órétan ⁵	orietan ⁷
onetako	oetako	órétako	orietako
onetatik	oetatik	órétatik	orietatik
onetara	oetara	órétara	orietara
oneteraño			
onetarako			
onetarontz			

e. a: ikus izen biurketak

au gabe
onetzat

ura ⁸	aek ⁹
ark	a
aren	aen
arengan	aengan
arengandik	aengandik
arengana	aengana
arengatik	aengatiko
arekin	aekin
ari	aei
artan	aetan
artako	aetako
artatik	aetatik
artara	aetara

(1) Baita ere entzuten da *aunek*, *aunen*, e.a. au=o, *onek*

(2) Baita entzuten da *ontan*, *ontako*.

(3) *Au'tik auek, aubek, abek, ok*, OEK, *oik, oyek*, datoz, eta esan diteke *auen*, *auben, aben*, OEN, *oin, oyen*, e.a. (au=o).

(4) Entzuten da, *auetan, autan, aubetan, abetan, otan*, OETAN, *oitan, oyetan*, e.a.

(5) Entzuten da *ortan, ortako*, e.a.

(6) *Ori'tik oriek*, ORIEK, *oriyek, oik, oiek, oyek*, e.a.

(7) Baita ere, *oitan, oritan, oietan, oyetan*, ORIETAN, *oriyetan*, e.a.

(8) Bizkayan *a*: ark'en ordeztzuten da *arek, aren, arekin, arek*, e.a.; baita *aretan, aretako*, e.a.

(9) *A'tik AEK, aik, ayek*: *aen, ayen*, e.a.: AETAN, *aitan, aietan, ayetan*.

ADITZ BIURKETA BATZUK (era batera)

Ikusten	det ¹	Ikusten	nun ²
»	dezu	»	zenun
»	du	»	zun
»	degu	»	genun
»	dezute	»	zenuten
»	dute	»	zuten
Ikusi	det	Ikusi	nun
»	dezu	»	zenun
»	du	»	zun
»	degu	»	genun
»	dezute	»	zenute
»	dute	»	zuten
Ikusiko	det	Ikusiko	nun
»	dezu	»	zenun
»	du	»	zun
»	degu	»	genun
»	dezute	»	zenuten
»	dute	»	zuten
Ikusiko	ba'nu ³	Ikusiko	nuke
»	ba'zenu	»	zenuke
»	ba'lu	»	luke
»	ba'genu	»	genuke
»	ba'zenute	»	zenukete ⁵
»	ba'lute	»	lukete
Ikusi	ba'nu	Ikusiko	nukean(nun) ⁴
»	ba'zenu	»	zenukean
»	ba'lu	»	zukean
»	ba'genu	»	genukean
»	ba'zenute	»	zenuketen
»	ba'lute	»	zuketan

Oat'ak. (1) Azkeneko *t* au erdian gelditzen danean *da* biurtzen da onela: ikusten *dedana*, ta ez *detana*. dute, dezute, goyefin due, dezue.

(2) Berdin da *nun*, *nuan*, *nuen*; *zenun*, *zenuan*, *zenuen*, *zendun*, *zenduan*, *zun*, *zuan*, *zuen*, e.a.

(3) Ba'zenu, edo ba'zendu, e.a.

(4) Onen ordez erabiltzen da askotan, *ikusiko nun*, *zenun*, e.a.

(5) *Zenukete* ta *zenuteke*; *lukete* ta *luteke*, bietara erabiltzen da.

Ikusi	dezadan	Ikusi	nezan
»	dezazun	»	zenezan
»	dezan	»	zezan
»	dezagun	»	genezan
»	dezazuten	»	zenezaten
»	dezaten	»	zezaten
Ikusi	dezaket	Ikusi	nezake
»	dezakezu	»	zenezake
»	dezake	»	lezake
»	dezakegu	»	genezake
»	dezakezute	»	zenezakete
»	dezakete	»	lezakete ⁵
Ikusi	nezakean	Ikusi (al)	ba'neza
»	zenezakean	»	ba'zenezaza
»	zezakean	»	ba'leza
»	genezakean	»	ba'geneza
»	zenezaketen ⁵	»	ba'zenezate
»	zezaketen	»	ba'lezate
Ikus	ezazu		
»	beza		
»	ezazute		
»	bezate		

Oek ez dira *Izan* aditzak artu ditzaken biurketa guziak; bakoitzak 84 biurketa artu ditzake, geroago ikusiko dan bezela, zuka bakarrik.

Gañera biurketa oek artu ditzakete beste i/a batzuk berekin, onela:

n	ikusi	dezun etxea
nean	ikusi	dezunean
nerako	ikusten	dezunerako
la	ikusi	dezula
lako	ikusi	degulako
lakoan	ikusiko	dulakoan
larik	ikusten	zularik
Gañera	dezuna	
	dezunaren	
	dezunarekin	
	dunarengana	
	dunarentzat	
	dezunean	
	dezunetik eta abar	

BESTE ERA

Erortzen	naiz	Erortzen	nintzan
»	zera	»	ziñan
»	da	»	zan
»	gera	»	giñan
»	zerate	»	ziñaten
»	dira	»	ziran
Erori	naiz	Erori	nintzan
»	zera	»	ziñan
»	da	»	zan
»	gera	»	giñan
»	zerate	»	ziñaten
»	dira	»	ziran
Eroriko	naiz	Eroriko	nintzan
»	zera	»	ziñan
»	da	»	zan
»	gera	»	giñan
»	zerate	»	ziñaten
»	dira	»	ziran
Eroriko	ba'nintz	Eroriko	nintzake
»	ba'ziña	»	ziñake
»	ba'litz	»	litzake
»	ba'giña	»	giñake
»	ba'ziñate	»	ziñateke
»	ba'lira	»	lirake
Erori	ba'nintz	Eroriko	nintzakean ¹
»	ba'ziña	»	ziñakean
»	ba'litz	»	zitzakean
»	ba'giña	»	giñakean
»	ba'ziñate	»	ziñateken
»	ba'lira	»	zirakean
Erori	nadin	Erori	nendin
»	zaitezen	»	zintezzen
»	dedin	»	zedin
»	gaitezen	»	gintezzen
»	zaitetzten	»	zinteztzen
»	ditezen	»	zitezzen

(1) Oen orde z geyagotan erabiltzen dira eroriko *nintzan*, *ziñan*, e.a.

Erori	naiteke	Erori	ninteke
»	zaitezke	»	zintezke
»	diteke	»	liteke
»	gaitezke	»	gintezke
»	zaitezteke	»	zintezteke
»	ditezke	»	litezke
Erori	nintekean	Erori (al)	ba'nendi
»	zintezkean	»	ba'zintez
»	zitekean	»	ba'ledi
»	gintezkean	»	ba'gintez
»	zintezteken	»	ba'zintezte
»	zitezkean	»	ba'litez
Erori	zaitez		
»	bedi		
»	zaitezte		
»	bitez		

BESTE ADITZA (zer gabekea)

LENENGO ERA

	ZUKA	IKA	
		Gizonari	Andreari
ETORĪ	naiz	nauk	naun
	zera	aiz	aiz
	da	dek	den
	gera	gaituk	gaitun
	zerate		
	dira	dituk	ditun
		ni	
	natzaizu	natzaik	natzain
	natzayo	natzayok	natzayon
	natzaizute		
	natzaye	natzayek	natzayen
	zu	i	
	zatzait	atzait	atzait
	zatzayo	atzayo	atzayo
	zatzaidu	atzaidu	atzaidu
	zatzaye	atzaye	atzaye
	bera		
	zait	zaidak	zaidan
	zaizu	zaik	zain
	zayo	zayok	zayon
	zaigu	zaiguk	zaigun
	zaizute		
	zaye	zayek	zayen
		gu	
	gatzazkizu	gatzazkik	gatzazkin
	gatzazkio	gatzazkiok	gatzazkion
	gatzazkizute		
gatzazkie	gatzazkiek	gatzazkien	
zatzazkit			
zatzazkio			
zatzazkigu			
zatzazkie			
	berak		
zazkit ¹	zazkidak	zazkidan	
zazkizu	zazkik	zazkin	
zazkio	zazkiok	zazkion	
zazkigu	zazkiguk	zazkigun	
zazkizute			
zazkie	zazkiek	zazkien	

(1) Asko erabiltzen da zazkit, zaizkizu, e.a.

BIGAREN ERA

	ZUKA	IKA	
		Gizonari	Andreari
ETORRI	nintzan ¹	niñukan	niñunan
	ziñan	intzan	intzan
	zan	(z)u(k)an	(z)unan
	giñan	giñukan	giñunan
	ziñaten		
	ziran	(z)itu(k)an	(z)itunan
		ni	
	nintzaizun	nintzaikan	nintzainan
	nintzayon	nintzayokan	nintzayonan
	nintzaizuten		
	nintzayen	nintzayekan	nintzayenan
		zu	
	zintzaidan	intzaidan	intzaidan
	zintzayon	intzayon	intzayon
	zintzaigun	intzaigun	intzaigun
	zintzayen	intzayen	intzayen
		bera	
	zitzaidan	zitzaidakana	zitzaidanana
	zitzaizun	zitzaikan	zitzainan
	zitzaion	zitzaionkan	zitzaionan
	zitzaigun	zitzaigukan	zitzaigunana
	zitzaizuten		
	zitzaion	zitzaionkan	zitzaionan
		gu	
	gintzazkizun	gintzazkikan	gintzazkiñan
	gintzazkion	gintzazkiokan	gintzazkionan
	gintzazkizuten		
	gintzazkien	gintzazkiekan	gintzazkienan
		zuek	
	zintzazkidana		
	zintzazkion		
	zintzazkigun		
zintzazkien			
	berak		
zitzaizun	zitzaizunkan	zitzaizunana	
zitzaion	zitzaionkan	zitzaionan	
zitzaigun	zitzaigukan	zitzaigunana	
zitzaizuten			
zitzaion	zitzaionkan	zitzaionan	

(1) Gaizki esana dago, *etorri nintzan* baita *etorri intzan* ere.

ADITZ BIURKETA. (ZERKIKOA) — LENENGO ERA

IKUSTEN

ZUKA	IKA		ZUKA	IKA		ZUKA	IKA	
	Gizonari	Andreari		Gizonari	Andreari		Gizonari	Andreari
	ni			neri			neri	
nauzu	nauk	naun	didazu	didak	didan	dizkidazu	dizkidak	dizkidan
nau	natxiok	natxion	dit	zidak	zidan	dizkit	zizkidak	zizkidan
nauzute			didazute			dizkidazute		
naute	natxiotek	natxioten	didate	zidatek	zidaten	dizkidate	zizkidatek	zizkidaten
zu	i		zuri	iri		zuri	iri	
zaitut	aut	aut	dizut	djat	diñat	dizkizut	dizkiat	dizkiñat
zaitu	au	au	dizu	dik	din	dizkizu	dizkik	dizkin
zaitugu	augu	augu	dizugu	diagu	diñagu	dizkizugu	dizkiagu	dizkiñagu
zaituzte	aute	aute	dizute	ditek	diten	dizkizute	dizkitek	dizkiten
	bera			berari			berari	
det	djat	diñat	diot	zioat	zionat	dizkiot	zizkiot	zizkionat
dezu	dek	den	diozu	diok	dion	dizkiozu	dizkiok	dizkion
du	dik	din	djo	ziok	zion	dizkio	zizkiok	zizkion
degu	diagu	diñagu	djogu	zioagu	zionagu	dizkiogu	zizkiogu	zizkionagu
dezute			diozute			dizkiozute		
dute	ditek	diten	diote	ziotek	zioten	dizkie	zizkiotek	zizkioten
	gu			guri			guri	
gaituzu	gaituk	gaitun	diguzu	diguk	digun	dizkiguzu	dizkiguk	dizkigun
gaitu	gatxiok	gatxion	digu	ziguk	zigun	dizkigu	zizkiguk	zizkigun
gaituzute			diguzute			dizkiguzute		
gaituzte	gatxiotek	gatxioten	digute	zigutek	ziguten	dizkigute	zizkigutek	zizkiguten
zuek			zuei			zuei		
zaituztet			dizutet			dizkizutet		
zaituzte			dizute			dizkizute		
zaituztegu			dizutegu			dizkizutegu		
zaituztee			dizutee			dizkizutee		
	berak			berai			berai	
ditut	zetiāt	zetiñat	diet	ziet	zienat	dizkiet	zizkiet	zizkienet
dituzu	dituk	ditun	diezu	diek	dien	dizkiezu	dizkiek	dizkien
ditu	zetik	zetin	die	ziek	zien	dizkiegu	zizkiegu	zizkien
ditugu	zetiāgu	zetiñagu	diegu	ziegu	zienagu	dizkiezute	zizkiezute	zizkienagu
dituzute			diezute			dizkiete		
dituzte	zetie	zetiñe	diete	zietek	zieten		zizkietek	zizkieten

BIGAREN ERA

IKUSTEN

ZUKA	IKA		ZUKA	IKA		ZUKA	IKA	
	Gizon	Andre		Gizon	Andre		Gizon	Andre
	ni			neri			neri	
niñuzun	niñukan	niñunan	zenidan	idakán	idanan	zenizkidan	izkidakan	izkidanan
niñun	nintxiokan	nintxionan	zidan	zidakán	zidanán	zizkidán	zizkidakan	zizkidanan
niñuzuten			zenidaten			zenizkidaten		
niñuten	nintxiotekan	nintxiotenan	zidaten	zidatekan	zidatenan	zizkidaten	zizkidekan	zizkidatenan
zu	i		zuri	iri		zuri	iri	
ziñudan	iñudan	iñudan	nizun	nian	niñan	nizkizun	nizkian	nizkiñan
ziñun	iñun	iñun	zizun	zian	ziñan	zizkizun	zizkian	zizkiñan
ziñugun	iñugun	iñugun	genizun	genian	geniñan	genizkizun	genizkian	genizkiñan
ziñuten	iñuten	iñuten	zizuten	zitekan	zitenan	zizkizuten	zizkietekan	zizkitenan
	bera			berari			berari	
nuan	nian	niñan	nion	niokan	nionan	nizkion	nizkiokan	nizkionan
zenduan	uan	unan	zenion	iokan	ionan	zenizkion	izkiokan	izkionan
zuan	zian	ziñan	zion	ziokan	zionan	zizkion	zizkiokan	zizkionan
genduan	genian	geniñan	genion	geniokan	genionan	genizkion	genizkiokan	genizkionan
zenduten			zenioten			zenizkioten		
zuten	zitekan	zitenan	zioten	ziotekan	ziotenan	zizkioten	zizkiotekan	zizkiotenan
	gu			guri			guri	
giñuzun	giñukan	giñunan	zeñigun	igukan	igunan	zenizkigun	izkigukan	izkigunan
giñun	gintxiokan	gintxionan	zigun	zigukan	zigunan	zizkigun	zizkigukan	zizkigunan
giñuzuten			zeniguten			zenizkiguten		
giñuten	gintxiotekan	gintxiotenan	ziguten	zigutekan	zigutenan	zizkiguten	zizkigutekan	zizkigutenan
	zuek		zuei			zuei		
ziñuztedan			nizuten			nizkizuten		
ziñuzten			zizuten			zizkizuten		
ziñuztegun			genizuten			genizkizuten		
ziñuzteen			zizuten			zizkizuteen		
	berak			berai			berai	
nituan	netxetian	netxetiñan	nien	niekan	nienan	nizkien	nizkiekan	nizkienan
zenituan	ituan	itunan	zenien	iekan	ienan	zenizkien	izkiekan	izkienan
zituan	zetian	zetiñan	zien	ziekan	zienan	zizkien	zizkiekan	zizkienan
genituan	genetxetian	genetxetiñan	genien	geniekan	genienan	genizkien	genizkiekan	genizkienan
zenituzten			zenieten			zenizkieten		
zituzten	zetican	zeticenan	zieten	zietekan	zietenan	zizkieten	zizkietekan	zizkietenan

ADITZAREN BESTE BIURKETAK

Ekartzea	Ekafia
ekartzeagatik	ekafiagatik
ekartzeafen	ekafiaren
ekartzearekin	ekafiarekin
ekartzean	ekafiari
ekartzeko	ekafiko
ekartzetik	ekafita
ekartzera	ekafitako
ekartzeraño	ekafirik
ekartzerako	ekafiriko
ekartzen	ekafiaz
ekartzeaz	

Aditz izena bukatu diteke a, e, i, o, u, l, n: atera, ete, ibili, ito, artu, il, esan; geyenak ordea bukatzen dira *i*, *tu* (du), *n*, eta oek galdu egiten dute azkeneko izki izki edo letra ori; onela: ibili = *ibil(i)tzen*, artu = *ar(tu)tzen*, esan = *esa(n)ten*, eta ez da esan bear ibilitzen, artutzen, esaten; batzuetan ordea esan diteke: piztu = piztutzen (pizten bearan), asi = asitzen (asten), azi = azitzen (azten), aztu = aztutzen (azten).

Gañera *n*, *si*, *zi*, *xi*'kin bukatzen diranak *tzen* egin beatean *ten* egiten dute: ikusi, esaten, irixten: *tsi*, *tzi*, *txi*'kin bukatzen diranak galtzen dituzte *t-i*, onela; erakutsi = *eraku(t)s(i)ten*, irixten, jezten.